

Kieli, vuorovaikutus ja valta tietoyhteiskunnassa

Huomiotta jääneen tutkimusteeman jäsentelyä

Matti Mälkiä¹

LANGUAGE, INTERACTION, AND POWER IN INFORMATION SOCIETY: INTRODUCING A NEGLECTED RESEARCH TOPIC

The core idea of this article is that the relationships between language, interaction and power – and the power of language – are important issues to be analyzed and discussed in the context of citizen oriented democratic information society. If we want to create a truly citizen-centric information society, based on intelligent use of information and symmetric communication between citizens and public administration and between different specialists and groups participating the societal decision-making processes, we must develop better understanding and be more sensitive on how the language has influence over our thinking and our reasoning processes and how the language has influence over the definition of the situation and the adoption of societal roles and power relations in linguistic interaction. After analyzing these issues it is suggested that a multidisciplinary, problem oriented, and critical research on language as well as critical linguistic awareness training could be used as a potential remedy to cope with or smoothen the problems caused by the deceitful power of language.

Key words: power, language, Information society, linguistic awareness training

1 JOHDANTO

Viimevuosien aikana on puhuttu paljon tietoyhteiskunnasta, sen tulosta, luonteesta ja kehittämisestä. Asiaa ovat eri näkökulmista tarkastelleet yhtä hyvin julkisen hallinnon, yhteiskunnan, talouden ja politiikan tutkijat¹ kuin myös näiden

yhteiskuntasektoreiden päättäjät ja kehittäjät. Jälkimmäiseen ryhmään voidaan laskea mm. ne lukuisat tietoyhteiskuntaohjelmat, joita eri maissa ja alueilla on laadittu tietoyhteiskuntakehityksen ohjaamiseksi, edistämiseksi ja vahvistamiseksi.

Monien muiden kehittyneiden läntisten teollisuusmaiden tapaan myös Suomessa on pidetty tarpeellisena edistää tietoyhteiskuntakehitystä. Ensimmäinen kansallinen tietoyhteiskuntaohjelmamme laadittiin valtiovarainministeriön toimesta vuoden 1994 lopulla ja julkaistiin tammikuussa 1995 nimellä *Suomi tietoyhteiskunnaksi: Kansalliset linjaukset* (Tikas-työryhmä 1995).² Tällä hetkellä tätä ohjelmaa ollaan uusimassa. Uutta kansallista tietoyhteiskuntaohjelmaa valmistelelee Suomen itsenäisyyden juhlarahasto (Sitra). Uuden ohjelman keskeisenä tavoitteena on kansalaiskeskeisen tietoyhteiskunnan rakentaminen. Strategiaprosessin yhteydessä on kevään ja kesän 1998 aikana julkaistu noin 20 erillistä teemaselvitystä tai -raporttia.³

Tässä kirjoituksessa nostetaan esille tietoyhteiskuntakeskustelussa toistaiseksi lähes kokonaan huomiotta jäänyt kysymys kielestä, kielellisestä vuorovaikutuksesta ja vallasta tietoon ja vuorovaikutukseen perustuvan kansalaiskeskei-

ster 1995; Castells 1996–1998; sekä Bellamy & Taylor 1998.

² Samoihin aikoihin julkaistiin myös useita merkittäviä hallintosektorikohtaisia tietoyhteiskuntastrategioita. Liikenneministeriön toimesta laadittiin raportti *Tietoverkkojen kansalliset kehittämislinjat 1995–1998* (Liikenneministeriö 1995). Opetusministeriö puolestaan tuotti raportit *Koulutuksen ja tutkimuksen tietoyhteiskuntastrategia* (Opetusministeriö 1995) ja *Kulttuurinen tietoyhteiskunta: strategiset perusteet ja lähtökohdat opetusministeriön toimintaohjelmalle vuosiksi 1997–2000* (Opetusministeriö 1996). Myöhemmin vastaavia strategiapapereita ovat tuottaneet myös monet muut tahot.

³ Ajan tasainen luettelo Sitran teemaselvityksistä löytyy Sitran [www-sivuilta](http://www.sitra.fi/) osoitteesta <http://www.sitra.fi/> tietoyhteiskunta/. Sivuilta löytyy myös lisätietoja käynnissä olevasta strategiaprosessista.

* Kiitän kirjoituksen varhaisempiin versioihin saamista kiitoksia. Erityisen kiitoksen haluan osoittaa Hallinnon tutkimus -lehden anonyymeille referoille.

¹ Tutkimusalueen klassikoihin voidaan lukea mm. teokset Machlup 1962, Drucker 1969, Bell 1973, Porat 1977, Toffler 1980, Masuda 1980 ja Naisbitt 1982. Hyvän kokonaiskuvan alan uudemmasta keskustelusta saa esim. tutustumalla teoksiin Lyon 1988; Martin 1988 ja 1995; Dordich & Wang 1993; Web-

sen yhteiskunnan kontekstissa. Kirjoitukseni keskeisenä ydinteemana on näkemys siitä, että kielen valtaa koskeva keskustelu ja tutkimus on erityisen tärkeää juuri tietoyhteiskunnassa. Mikäli tietoyhteiskunta ymmärretään myöhemmin luvussa 3 esittämälläni tavalla tiedon, tiedon älykkään hyväksikäytön, vuorovaikutuksen ja eettisen vastuullisuuden yhteiskunnaksi on kielen valtaan liittyvien ongelmakysymysten ja vaarojen tiedostaminen sekä jatkuva kamppailu niiden välttämiseksi eräs kansalaiskeskeisen, demokraattisen tietoyhteiskunnan muotoutumisen välttämätön edellytys. Muussa tapauksessa vaarana on, että kansalaiskeskeisen tietoyhteiskunnan sijasta olemme luomassa taloudelliseen, poliittiseen ja tiedolliseen valtaan nojautuvan eliitin sekä mielikuvia luovan ja ylläpitävän mediateollisuuden yhteiskuntaa. Aristoteleen tunnettua valtiojärjestelmien luokitusta mukailien voitaisiin ajatella, että tällainen yhteiskunta olisi joko moderni aristokratia; tai, mikä pahinta, moderni oligarkia, jossa hallitseva eliitti hallitsee yhteiskuntaa kielellisen suostutellun ja modernin tietoliikenne- ja viestintäteknologian keinoin vain oman ryhmänsä, siis hallitsevan eliitin, parhaaksi. Varoittavia mielikuvia viritävät monet 1930-, 1940- ja 1950-lukujen pelon utopiat, ennen kaikkea George Orwellin *Nineteen Eighty-Four* (1949; suom. nimellä *1984*), Aldous Huxleyn *Brave New World* (1932; suom. nimellä *Uljäs uusi maailma*), Kurt Vonnegutin *Player Piano* (1952; suom. 1982 nimellä *Sähköpiano*) sekä Frederik Pohlin ja C. M. Kobluthin vuonna 1953 kirjana julkaistu *Space Merchants* (suom. 1975 nimellä *Avaruuden kauppariehet*).

Edellä kuvattuun tematiikkaan kytkeytyen tarkastelen tässä kirjoituksessa lähinnä kolmea kysymystä tai kysymysryhmää:

Ensinnäkin, luvussa 2, tarkastelen kysymystä kielen vallasta. Tällöin etsin vastausta siihen, mitä kielen valta on, miten se ilmenee sekä miten kielen valtaa ja siihen liittyviä kysymyksiä on eri tieteenalojen ja tutkimusperinteiden piirissä lähestytty. Luvun päätarkoituksena on antaa lukijalle kokonaiskuva kielen vallan tematiikasta sekä alala harjoitetusta tutkimuksesta.

Toiseksi, luvussa 3, etsin vastausta siihen, miksi keskustelu kielen vallasta ja sen tutkimuksesta on erityisen tärkeä juuri nyt, tietoyhteiskunnan murrosta elävässä vuosituhaten vaihteen Suomessa? Luvun tarkoituksena on kytkeä kielen vallan tematiikka kirjoituksen toiseen keskeiseen teema-alueeseen, tietoyhteiskuntatutkimukseen.

Ja kolmanneksi, luvussa 4, etsin vastausta siihen, mitä meidän tulisi tehdä kielen valtaan liittyvän ymmärryksen ja tiedostuksen kehittämiseksi?

Esitykseni nojautuu ja täydentää aihepiiristä hiljattain julkaisemaani artikkelia *Kieli, yhteisöllisyys ja valta: Näkökulmia alan tutkimusperinteen kehittämiseksi* (Mälkiä 1997). Kyseinen artikkeli on julkaistu johdantoartikkelina yhdessä Jari Stenvallin kanssa toimittamassani teoksessa *Kielen vallassa: Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen* (Mälkiä & Stenvall 1997). Aihepiiristä laajemmin kiinnostuvia sekä tarkempia lähdetietoja etsiviä kehotan tutustumaan myös em. teokseen.

2 KIELEN VALTAI – Mitä se on ja miten se ilmenee?

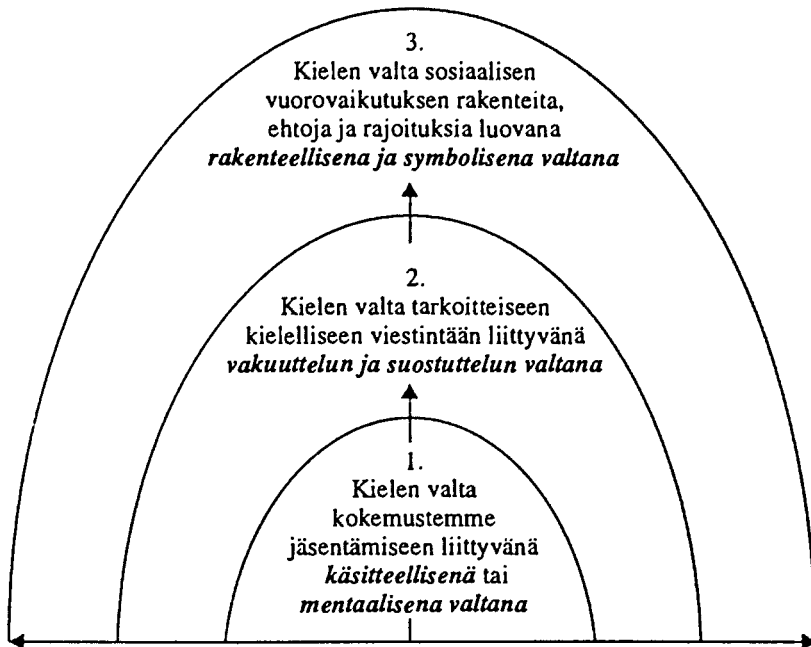
Kieli, sosiaalinen vuorovaikutus ja valta kytkeytyvät toinen toisiinsa paljon vahvemmin kuin olemme ehkä perinteisesti tottuneet ajattelemaan. Todellisuuden jäsentäjänä ja tulkkina (ks. luku 2.2), tarkoiteisen viestinnän välittäjänä (luku 2.3) ja sosiaalisten vuorovaikutussuhteiden piiloisena rakentajana (luku 2.4) kieli ei ole neutraali, todellisuutta passiivisesti heijastava ilmiö. Sosiaalisessa kontekstissa kieli ja kielen käyttö kytkeytyy usein yksilöiden ja ryhmien välisten ja toisaalta ryhmän sisäisten valta- ja vuorovaikutussuhteiden luontiin, ylläpitoon ja vahvistamiseen. Siksi kielen ja kielellisten ilmaisuun taustalla, niihin elimellisesti kytkettynä on aina myös toinen maailma: sosiaalisten valta- ja vaikutussuhteiden monimutkainen ja kaikkialle tunkeutuva verkosto. Tämä verkosto luo taustan, johon kielellisiä ilmiöitä tulisi suhteuttaa.

Tästä näkökulmasta kieli ja kielelliset ilmiöt ovat ennen muuta sosiaalisia ilmiöitä. Samalla käy ilmi, että kielellä on vaikutusta ja valtaa. Tämä valta on kaikkialle sosiaaliseen vuorovaikutukseen tunkeutuvaa, salakavalaa, ajatteluamme ja toimintaamme muokkaavaa sosiaalista, kulttuurista ja mentaalista valtaa.

2.1 Kielen vallan tasot

Kielen valtaa ja siihen liittyviä kysymyksiä on viime vuosien ja vuosikymmenten aikana tutkittu monien eri tieteenalojen ja niiden sisäisten tutkimusperinteiden piirissä – kielitieteissä, kulttuurin tutkimuksessa sekä sosiaali- ja käyttäytymistieteissä.⁴ Silti voidaan mielestäni perustellusti esittää, että kysymys kielen vallasta sekä kielen,

⁴ Näistä tarkemmin ks. lukuja 2.2–2.4 ja niissä mainittu kirjallisuus.

Kuvio 1. Kielen vallan analyysitasot. Nuolet osoittavat tarkastelun suunnan.

yhteisöllisyyden ja vallan välisistä suhteista ei vielä ole saavuttanut riittävää tunnustusta. Askeleita oikeaan suuntaan on toki otettu.

Kielen valtaa ja siihen liittyvää, laajaa ja monimuotoista tutkimusperinnettä voi asiaan aiemmin perehtymättömän olla vaikea jäsentää ja hallita. Itse olen pyrkinyt hahmottamaan asiaa jäsentämällä kielen vallan ja sen tutkimuksen eri tasot kolmeen:

- 1) Kielen valta kokemustemme jäsentämiseen liittyvänä käsitteellisenä tai mentaalisenä valtana,
- 2) kielen valta tarkoitteiseen kielelliseen viestintään liittyvänä vakuuttelun ja suostuttelun valtana sekä
- 3) kielen valta sosiaalisen vuorovaikutuksen ehtoja ja rajoituksia luovana rakenteellisena ja symbolisena valtana.

Eri näkökulmat ymmärrän toisiinsa nähden sisäkkäisiksi, kielellisen vallan kolmeksi analyysitasoksi. Tätä olen havainnollistanut kuviossa 1. Jäsennyksen taustalla on näkemys siitä, että kielen valta perustuu pääasiassa neljään kielellisen vallan pääkomponenttiin: käsitteelliseen, suostuttelevaan, rakenteelliseen ja symboliseen. Komponenttien sisällöt käyvät ilmi luvuista 2.2–2.4. Komponenteista kaksi viimeksi mainittua kytkey-

tyvät kuitenkin niin läheisesti toisiinsa, ettei niitä ole mielestäni analyysitasoina ollut tässä esityksessä tarpeen erotella.

Kielellisen vallan analyysitasot ja niiden taustalla olevat kielellisen vallan komponentit olen tarkoittanut analyttisiksi välineiksi, joiden avulla voidaan luoda aiempaa jäsenytyneempi käsitys sekä kielen vallan luonteesta että kielen valtaa koskevasta aiemmasta keskustelusta ja tutkimuksesta. Kuten kuvioista 1 voidaan havaita katson, että näkemys kielen vallasta käsitteellisenä ja mentaalisenä valtana muodostaa kielen valtaa koskevan tutkimuksen keskeisimmän ja syvimmän ytimen. Siirryttäessä tästä näkökulmasta toiseen ja siitä edelleen kolmanteen tarkastelun perspektiivi laajenee. Aiemmillä tasoilla esille nousevan kysymyksenasettelun päälle tai ympärille rakentuu edellistä tasoa täydentävä, syventävä ja laajentava näkökulma. Samalla kysymys kielen ja vallan välisestä suhteesta muuntuu yhä monimutkaisemmaksi kielen, sosiaalisen vuorovaikutuksen, yhteisöllisyyden, identiteetin ja vallan verkostoksi.

Kun ajatellaan aihepiiriin liittyvien ilmiöiden ymmärtämistä, pitää ymmärryksen lähteä mielestäni liikkeelle aina aihepiirin ytimestä ja sille ominaisen kysymyksenasettelun hallinnasta, siis tasolta 1. Tällöin esille nousee kielellisen vallan

ensimmäinen eli käsitteellinen pääkomponentti. Vasta kun tähän kytkeytyvät peruskysymykset ymmärretään, voidaan näkökulmaa laajentaa tuomalla keskusteluun mukaan uusia aspekteja. Tasolla 2 tarkasteluun tuodaan mukaan kielellisen vallan toinen eli suostutteleva komponentti; ja vasta kun myös tason 2 peruskysymykset ovat hallussa, voidaan tarkastelu kohdistaa tasolle 3. Tällöin mukaan tuodaan kielellisen vallan kolmas ja neljäs eli rakenteellinen ja symbolinen pääkomponentti.

Mitään oikotietä ei edellä kuvattuun, eri analyysitasojen ytimistä ulospäin etenevään, pakonomaaiseen järjestykseen ole mielestäni olemassa. Tässä suhteessa kyse on siis pitkälti samasta kuin vaikkapa matematiikassa: Jos haluamme ymmärtää, miten yhtälö voidaan ratkaista, pitää meidän ensiksi hallita matemaattiset peruslaskutoimitukset: vähennys-, yhteen-, kerto- ja jakolasku. Ilman niiden hallintaa ei yksinkertaisimpiaakaan yhtälöitä ole yleensä mahdollista ratkaista. Nähdäkseni sama pätee myös kielen vallan tasojen ja pääkomponenttien hallinnassa.

Kielen valtaa koskevassa kirjallisuudessa ei edellä esittämiäni analyysitasoja ja niihin liittyviä kielellisen vallan pääkomponentteja ole tietojeni mukaan vastaavalla tavalla aiemmin eritelty. Keskustelulle on ollut yleensä ominaista, että kielen valtaa on tarkasteltu joko yhdestä tai kahdesta yksittäisestä näkökulmasta, ilman selkeää analyttistä kokonaiskuvaa tai välineistöä koko ilmiökentän hallintaan. Samalla tiedostamatta on jäänyt edellä kuvaamani analyysitasojen ja niihin liittyvien kielellisen vallan pääkomponenttien sisäkäisyys ja keskinäinen yhteys. Nämä puutteet ovat mielestäni haitanneet varsinkin sitä, sosiaalietieteellistä keskustelua – esim. aihepiiriin puretuva uudempaa ranskalaista tutkimusta –, jossa huomiota on kiinnitetty kielellisen vallan rakenteellisiin ja symbolisiin piirteisiin. Tätä puutetta ja sen taustasyitä en kuitenkaan tässä kirjoituksessa ryhdy tarkemmin erittelemään. Totean vain sen, että käsitykseni mukaan ongelma liittyy läheisesti luvussa 4.1 tarkastelemaani tieteidenvälisen keskustelun puutteeseen. Samoin ongelma liittyy siihen, helposti ymmärrettävään asiaan, että monet kielen rakenteellista ja symbolista valtaa tarkastelemaan pyrkivät sosiaalitutkijat eivät yksinkertaisesti ole ehtineet tai kyenneet perehtymään riittävästi alan laajaan kieli- ja kulttuurietieteelliseen perinteeseen. Samantapainen puute – vaikeus hallita alan laajaa sosiaalietieteellistä tutkimusta – pitää vastaavasti paikkansa monien kielen rakenteellista ja symbolista valtaa erittelemään pyrkineiden kielitieteilijöiden kohdalla. Toi-

minta useiden tieteenalojen risteyksessä ei liene koskaan helppoa, koska aihepiirin hallinta edellyttää useamman tieteenalan perustietojen ja perustan melko pitkälle menevää hallintaa.

Seuraavissa jaksoissa tarkastelen kielen vallan kutakin analyysitasoa ja siihen kytkeytyvää tutkimusta.

2.2 Mentaalinen valta

Kuten jo edellä totesin, kielen valtaa koskevan keskustelun ytimenä on näkemys kielen vallasta todellisuuden ja sitä koskevien kokemustemme jäsentämiseen ja tulkitsemiseen liittyvänä *käsitteellisenä* tai *mentaalisena valtana*. Tällöin korostetaan kielen ja ajattelun sekä kielen ja kulttuurin välisiä yhteyksiä. Esille nostetaan kielen sosiaalista todellisuutta luova, jäsentävä ja rakentava tehtävä. Toimijoiden väliseen ulkoiseen viestintään liittyvien kielen viestintätehtävien rinnalla korostetaan kielen merkitystä yksilön omien ajatusten sisäisessä käsittelyssä, sisäisessä puheessa.

Ajatus siitä, että kielellä on merkittävä asema todellisuuden jäsentämisessä ja tulkitsemisessä, lienee sosiaali-, kieli- ja kulttuuritieteiden piirissä yleisesti hyväksytty. Tähän suuntaan ovat eri tieteenalojen piirissä vaikuttaneet monet eri tutkijat, tutkimuslinjat ja -perinteet. Kaikkia näitä perinteitä ei tässä ole mitenkään mahdollista tai edes tarpeellista luetella. Sen sijaan esille voidaan nostaa joitakin yleisiä suuntaviivoja sekä muutamia keskeisiä klassikoita. Lyhyen esitykseni avulla pyrin samalla kuvaamaan aihepiiriin kohdistuvan tutkimuksen moninaista – ja kuten tulen myöhemmin (luvussa 4) korostamaan – tieteidenvälistä luonnetta.

Filosofian piiristä kielen ja ajattelun välisiä yhteyksiä on merkittävällä tavalla nostanut esille varsinkin itävaltalainen vuonna 1951 kuollut Ludwig Wittgenstein. Hänen vaikutuksensa perustuu lähinnä hänen myöhäisfilosofiaansa ja sen vuonna 1953 postuumisti julkaistuun pääteokseen *Philosophische Untersuchungen* (suom. 1981 nimellä *Filosofisia tutkimuksia*). Tuossa teoksessa Wittgenstein esittää myöhemmin paljon huomiota herättäneen kielipelin käsitteen. Wittgenstein kiinnittää huomiota todellisuuden relativistiseen luonteeseen sekä kielen ja käsitteellisen ajattelun asemaan todellisuuden tulkitsemisessä. Samalla hän korostaa kielen sanojen sopimusestaraista, sosiaalista luonnetta: kielen sanojen merkitys riippuu niistä kielellisistä sopimuksista, joilla olemme kiinnittäneet sanat joihinkin

käsitteisiin. Siksi sanoilla on merkitystä vain suhteessa siihen kielipeliin, johon ne kuuluvat.

Sosiaali-, kieli- ja kulttuuritieteiden piirissä Wittgensteinin esittämä yleinen ajatus on herättänyt laajaa huomiota. Keskeimeräisyydestään ja katkelmallisuudesta huolimatta hänen monet postuumisti julkaistut kirjoituksensa ovat samanaikaisesti sekä innoittaneet että vahvistaneet ja legitimoineet tutkimusta, jossa huomiota on kiinnitetty kielen asemaan sosiaalisen todellisuuden tulkinnassa. Osin juuri hänen kirjoitustensa vaikutuksesta monet tutkijat ovat alkaneet tarkastella erilaisia kielipelejä (esim. ammattikieliä), niiden välisiä yhteyksiä sekä niiden kytkeytymistä siihen sosiaaliseen kontekstiin, jossa ne ovat syntyneet ja jossa niitä pidetään yllä.

Filosofisen tutkimuksen ohella monia merkittäviä lähtökohtia kielen ja ajattelun suhteisiin porautuvalle uudemmalle tutkimukselle on tarjonnut myös psykologia ja sen piirissä harjoitettu laaja kieleen, ajatteluun ja yleensä kognitioon kohdentunut tutkimus. Erityisen merkittävänä voidaan pitää varsinkin hahmopsykologian ja toisaalta kehityspsykologian piirissä tehtyä tutkimusta. Lähinnä psykologisesta tutkimusperinteestä kohonneena voidaan pitää myös viime vuosina vahvasti laajentunutta ja psykologisesta perustastaan itsenäistymään pyrkivää sosiaalisen kognition tutkimusta (ks. esim. Fiske & Taylor 1991; Hewstone 1989).

Kehityspsykologisessa tutkimuksessa huomiota on kohdennettu varsinkin kielen oppimiseen, lapsen kielellisen ajattelun kehitykseen sekä kielen ja ajattelun välisiin suhteisiin. Tämän tapaisen tutkimuksen perinteitä tarkasteltaessa esille nostaan tavallisesti ainakin Jean Piaget ja Lev Vygotski. Varsinkin viimeksi mainitun ajatukset lapsen ajattelun ja kielen kehityksestä sekä kielellisen ajattelun luonteesta yksilön sisäisenä puheena tarjoavat mielestäni tärkeitä lähtökohtia nyt tarkastelun kohteena olevalle tutkimukselle (ks. tarkemmin erit. Vygotski 1934; Greene 1975, pää-luku 5).

Kielitieteessä keskusteluun kielen ja ajattelun välisestä suhteesta ovat ehkä voimakkaimmin vaikuttaneet amerikkalaiset Edward Sapir ja Benjamin L. Whorf. Heidän nimiinsä kytketty kielellisen relativismin hypoteesi (ks. erit. Sapir 1921; 1949; Whorf 1956) korostaa sitä, että eri kielissä ja kulttuureissa kieli jäsentää todellisuutta eri tavoin. Semanttisten kategorioiden ohella huomiota on kiinnitetty myös kielen erilaisiin kieliopillisiin ja jopa kielen fonologisiin ominaispiirteisiin ja niiden vaikutukseen todellisuuden tulkinnassa.

Sapirin ja Whorfin hypoteesina tunnetusta kielellisen relativismin ideasta on varsinkin kielitieteen ja kulttuuriantropologian piirissä keskusteltu laajasti (ks. tarkemmin. esim. Steinfatt 1989; Lucy 1992).

Hypoteesista voidaan esittää lähinnä kaksi päätulkintaa. Vahvan tulkinnan mukaan kieli määrää ajattelua kun taas heikko tulkinta korostaa kielen vaikuttavan ajatteluun.

Uudemmassa kielitieteellisessä keskustelussa hypoteesin vahva tulkinta on saanut osakseen vain vähän kannatusta. Sen sijaan hypoteesin heikkoa tulkintaa voidaan esim. Lucyn (1992) mukaan pitää jopa melko lailla itsestään selvänä. Sen sijaan se, missä rajoissa, miten ja milloin kieli vaikuttaa ajatteluun, on edelleen pitkälti epäselvää. Yleisellä tasolla kysymystä lieneekin mahdollon ratkaista täsmällisesti.

Alunperin Sapirin ja Whorfin hypoteesia koskevaa keskustelua käytiin ennen kaikkea antropologisessa kielentutkimuksessa. Kielten välisten erojen tarkastelussa tutkimuskohteeksi valittiin toisistaan kulttuurisesti varsin kaukana olevat luonnolliset kielet. Usein vertailukohteina ovat olleet intiaani kielet (kuten hopi, navajo ja maya) ja englanti tai afrikkalaiset kielet ja englanti. Esim. Benjamin Whorfin monet klassiset esimerkit koskivat juuri intiaanikielten (erit. hopi-kielen) ja englannin välisiä semanttisia ja grammatiivisia eroja ja niiden oletettuja vaikutuksia kyseisiä kieliä äidinkielenään käyttäviin. Tällä linjalla Sapirin ja Whorfin työtä ovat jatkaneet esim. Dorothy Lee, Madelaine Mathiot ja Harry Hoijer. Psykologian piirissä alan keskeisenä klassikkona nousee esille varsinkin Eric H. Lenneberg. (Ks. tarkemmin esim. Lucy 1992.)

Uudemmassa kielitieteellisessä keskustelussa kielellisen relativismin ideaa on tuotu eksoottisten kielten ja kielimuotojen piiristä myös lähemmäs meidän jokapäiväistä sosiaalista todellisuuttamme. Ns. luonnollisten kielten tai maailmankielten (kuten suomen, ruotsin ja englannin) välisen vertailun ohella tarkastelun kohteeksi on otettu myös kansallisen kielen sisällä vaikuttavat kielimuodot, kuten ammatilliset ja sosiaaliset erityis kielet. Viime vuosina tällaiseen tutkimukseen on kiinnittänyt erityistä huomiota 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa syntynyt kriittinen lingvistiikka (ks. erit. Fowler et al. 1979; Hodge & Kress 1979; Kress 1985; Fairclough 1989; 1992a; 1995a ja b; sekä Fowler 1991; hyvä suomenkielinen yhteenveto tästä perinteestä löytyy kirjoituksesta Kalliokoski 1996).

Kielitieteellisiltä lähtökohdiltaan kriittinen lingvistiikka on nojautunut vahvasti erityisesti M. A. K. Hallidayn systeemifunktionaaliseen kielioppiin (ks. esim. Halliday 1979; 1985; Halliday & Hasan 1989) ja yleensäkin sosiosemiotiseen

tutkimukseen. Samalla tutkimus on vahvasti lähtenyt sosiaalitieteellistä tutkimusta. Vaikutteita on haettu mm. John B. Thompsonin edustamasta ideologiatutkimuksesta (ks. esim. Thompson 1984; 1990) sekä uudemmasta ranskalaisesta sosiaalitieteellisestä ajattelusta. Viimeksi mainituista esille nousevat erityisesti Michel Foucault ja Pierre Bourdieu (ks. esim. Foucault 1969; 1971; 1975 ja 1976; Bourdieu 1977 ja 1991).

Sosiaalitieteiden piirissä kielen ja ajattelun välisiä yhteyksiä koskevaan keskusteluun on viime vuosina vaikuttanut vahvasti mm. Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin vuonna 1966 julkaistu teos *The Social Construction of Reality* (suom. 1994 nimellä *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*). Pitkälti juuri kyseiseen teokseen ja siinä hahmotettuun tiedonsosiologiseen ohjelmaan on nojautunut se uusi ja laaja kiinnostus, jota sosiaalitieteiden piirissä on viime aikoina tunnettu tiedonsosiologiaa ja tiedonsosiologista tutkimusta kohtaan (ks. esim. Aittola & Raiskila 1994; Pirttilä 1994). Bergerin ja Luckmannin teoksella ja siihen kytkeytyneellä tiedonsosiologisella murroksella on ollut myös vahva vaikutus sosiaalitieteiden piirissä parin viimeisen vuosikymmenen aikana tapahtuneeseen metodiseen ja teoreettiseen kehitykseen. Teos on edistänyt merkittävästi sekä kvalitatiivisten metodien että uusien kulttuuristen tutkimusaiheiden esiinnostusta. Näin on asia ollut ainakin omalla alallani, hallinto- ja organisaatiotieteissä.

Bergerin ja Luckmannin lisäksi merkittäviä lähtökohtia sosiaalitieteiden piirissä harjoitetulle kielen mentaaliseen valtaan kohdistuvalle tutkimukselle tarjoavat mm. kriittiseen koulukuntaan nojautuva ideologiatutkimus (esim. Thompson 1984; 1990), aiemmin mainittu uudempi ranskalainen sosiaali- ja yhteiskuntatutkimus, sosiaalitieteiden piirissä harjoitettu diskurssianalyysi (ks. esim. van Dijk 1985; Schiffrin 1994) sekä koko laaja-alainen kielen ja kulttuurin tutkimus.

Kaikkien edellisten lisäksi tulee mainita ainakin politiikan tutkimuksen piirissä harjoitettu poliittisen kielen tutkimus (esim. Edelman 1964; 1988; Shapiro 1981 ja 1984; Connolly 1983; Dallmayr 1984; sekä Hänninen & Palonen 1990) sekä siihen läheisesti kytkeytyvä aate- ja käsitehistoriallinen tutkimus. Viimeksi mainittua, Suomessa erityisesti Kari Palosen (ks. esim. Palonen 1988; 1996) esille nostamaa tutkimusperinnettä edustavat esim. Reinhart Koselleck (1985), Quentin Skinner (ks. esim. Tully 1988) ja J.G.A. Pocock (1971). Aivan luettelon loppuksi voidaan esille nostaa vielä historiatieteen piirissä kehittyneet mentaliteettien historia. Tällaista

ajattelutapaa on Suomeen tuonut mm. Matti Peltonen (1992).

* * *

Muun muassa edellä mainittujen lähtökohtien pohjalta uudemmassa sosiaali-, kieli- ja kulttuuritieteellisessä tutkimuksessa sosiaalinen todellisuus nähdään ainakin osittain kielellisesti rakennettuna, kielellisesti luotuna tai tulkittuna. Verbaaliseen ajatteluun kytkeytyen kieli auttaa yksilöä antamaan kokemuksilleen hahmon sekä nimeämään, määrittelemään, jäsentämään, tulkitsemaan ja pitkälti myös arvottamaan omia kokemuksiaan. Kielessä valmiina olevat käsitteelliset jäsennykset eli kielelliset kategoriat sekä niihin kytkeytyvät arvot ja uskomukset ohjaavat ja johdattelevat kielen sisäistyneen yksilön ajattelua tiettyyn, kielellisten kategorioiden sisälle rakennettuun suuntaan. Se, millaiseksi ymmärrämme jonkin ilmiön, riippuu siis aina paitsi ilmiöstä itsestään ainakin osaksi myös kielemme tavasta jäsentää maailmaa merkityksellisiksi kokonaisuuksiksi.

Kielen käsitteellistä ajattelua ohjaava, mentaalinen valta on pitkälti opittua ja perittyä, ja siksi se on myös salakavalaa. Kielen oppimisen kautta – usein sitä tiedostamattamme – olemme saaneet samalla käyttöömmee laajan ja monimutkaisen kielellisen välineistön, jonka avulla voimme jäsentää ja rakentaa todellisuutta, pukea ajatuksiamme sisäiseksi puheeksi ja tehdä todellisuutta itsellemme ymmärrettäväksi (vrt. Vygotski 1934; Seppänen 1997). Todellisuuden jäsentäminen ja sen ymmärrettäväksi tekeminen tapahtuu siten pitkälti luonnollisen kielen ja sitä hyödyntävän ajattelun avulla. Tästä näkökulmasta ajattelu voidaankin ymmärtää pitkälti juuri kielen käytöksi, yksilön sisäiseksi puheeksi tai sisäiseksi viestinnäksi. Samalla kielen mentaalista valtaa voidaan kuvata ennen muuta sosiaalistumisprosessin kautta tuotettuna, tietoista kontrollia välttävänä sekä vaikeasti muutettavissa olevana kulttuurisena valtana.

Millaista edellä lyhyesti hahmotettu kielen mentaalinen valta sitten on? Ensinnäkin se, että sanomme kielen ohjaavan ajattelua, ei tarkoita sitä, että kieli samalla määräisi ajattelun. Käsitteellisen ajattelumme avulla voimme aina kehittää ja luoda uutta kieltä, keksiä uusia tapoja käsitteellistää ja nimetä todellisuutta ja sen eri ilmiöitä. Kieli ei siis ole siinä mielessä ajattelun vankila, että sen muureja ei voisi lainkaan rikkoa tai ylittää. Pikemminkin kyse on siitä, että kulttuurisesti hallitsevat kielelliset kategoriat ja niiden taustalla olevat ajattelutavat tekevät tietyt ajatukset

ja tulkinnat luonnollisiksi ja helpoiksi. Tällaiset luonnolliset ajattelutavat on samalla helppo hyväksyä ja vaikea muuttaa. Se, että ne ovat luonnollisia, tarkoittaakin käytännössä juuri sitä, että niitä ei tarvitse erityisemmin perustella. Ne ymmärretään itsestään selviksi. Sen sijaan epäluonnollisiksi määritellyt ajattelutavat koetaan usein oudoiksi ja vaikeiksi hyväksyä. Siksi ne saavat helposti osakseen vahvaa kritiikkiä ja vaativat taakseen tavallista laajempaa ja syvempää perustelua.

Luonnollisen kielen ja siihen kytkeytyvien kategorioiden ajattelua ohjaavaan valtaan on perinteisesti kiinnitetty huomiota varsinkin eurooppalaisessa kriittisessä sosiaali- ja yhteiskuntatutkimuksessa sekä siihen läheisesti kytkeytyneessä tiedonsosiologisessa tutkimuksessa. Hyvä suomenkielinen yhteenveto tällaisesta tutkimuksesta löytyy esim. teoksesta Pirttilä (1994, pää-luku 3). Kuten jo edellä on todettu, viime vuosina samantapaiset teemat ovat nousseet vahvasti esille myös kriittisessä kielentutkimuksessa. Varsinkin tämän tutkimusperinteen piirissä on puhuttu tiettyjen ajattelutapojen tai käytäntöjen *luonnollistumisesta*. Samalla huomiota on kiinnitetty kielellisten kategorioiden ajattelua ohjaavaan ja kontrolloivaan tehtävään sekä kielen ja sen semanttisten kategorioiden taustalla oleviin ideologisiin sidoksiin (ks. erit. Fowler et. al. 1979; Hodge & Kress 1979; Fairclough 1989). Tästä näkökulmasta kielen mentaalinen valta voidaan ymmärtää ennen kaikkea kulttuurisesti tärkeinä pidettyjen eli hallitsevien, taloudellisten, sosiaalisten ja/tai poliittisten (ym.) arvojen ja näkökulmien yksilön ja ryhmän ajattelua ohjaavana ja luonnollistavana valtana. Yksilöihin ja ryhmiin kohdistuvan vallan ohella kielen mentaalista valtaa voidaan tarkastella myös kokonaisten kulttuurien ja osakulttuurien tasolla.

Kun tarkastelu kohdistetaan kokonaisuun kulttuuriin ja osakulttuureihin, esille nousee tapa, jolla kieli kytkeytyy kulttuuriin ja pitää yllä tiettyjä kulttuurisesti hyväksytyjä ajattelutapoja. Esim. yritysjohtajien ammattikieleen, samoin kuin pitkälti koko kulttuuriimme, on luonnollistunut näkemys yrityk-sistä omistajilleen voittoa tuottavina yksikköinä. Siksi yritysjohton, ja useimpien kulttuuriset arvomme samaistaneiden, saattaa olla vaikeaa ymmärtää puhetta yritysten yhteiskunnallisesta ja sosiaalisesta vastuusta. Uusia ajattelutapoja on vaikea hyväksyä, koska ne saattavat alan ammattikielen omaksuneista tuntua jo peruslähtökohdiltaan luonnottomilta ja oudoilta. Kulttuurisesti ohjelmoitu, luonnollinen reaktio tällaisia ajatuksia kohtaan on yleensä epäily ja epäusko.

Kun kielen mentaalista valtaa tarkastellaan yksilön näkökulmasta, huomio kiinnittyy tapaan, jolla yksilön omaksumat kielelliset kategoriat ohjaavat häntä ajattelemaan asioita perinteisellä, luonnollisella tavalla. Yksilön näkökulmasta kielen mentaalinen valta merkitsee siis ennen kaikkea sitä, että kielen sanat ohjaavat hänen ajatteluun ja tekevät luonnolliseksi omaksua tiettyjä joko kulttuurisesti tai yksilöllisesti (esim. henkilön oman aiemman kokemuksen kautta) ohjelmoituja näkökulmia. Uusien ajatusten ajattelu ja esille nosto on aina vaikeaa, koska se edellyttää usein uusia tapoja yhdistellä ja käsitteellistää asioita. Kun asioiden uudelleenjäsentämiseen ja käsitteellistämiseen ei viitsitä käyttää aikaa, tuottaa laiska kieli vain laiskaa ajattelua. Juuri tähän ongelmaan viittaa esim. George Orwell (1946) kritisoissaan oman aikansa poliittista ajattelua laiskaksi ja huonoksi: Kun asioita uudelleen jäsentävään ja käsitteellistävään analyttiseen ajatteluun ei haluta käyttää aikaa, alkaa kieli ohjata ajattelua sen sijaan että ajattelu ohjaisi kieltä ja kielellisiä valintoja. Poimitaan ensimmäiset mieleen tulevat sanat ja kielikuvat, käytetään niitä, eikä edes yritetä jäsentää ja täsmentää niiden avulla muotoutuvaa ilmaisua. Tällainen ajattelu on laiskaa ja se kykenee vain harvoin ylittämään kielen mentaalisen vallan rajat. Samalla laiska ajattelu jää helposti epämääräiseksi ja epätas-mälliseksi, ei ainoastaan yleisölle (siis lukijoille tai kuulijoille) vaan myös ajattelijalle itselleen.

2.3 Suostuttelun valta

Toinen näkökulma, josta kielen valtaa voidaan tarkastella on kielen valta tarkoitteiseen kielelliseen viestintään liittyvänä *vakuuttelun ja suostuttelun valtana*. Tämän näkökulman ymmärrän ensimmäistä näkökulmaa täydentävänä. Kun ensimmäinen näkökulma korostaa kielen tehtävää yksilön omien ajatusten sisäisessä käsittelyssä ja kiinnittää huomiota kielen ja kielellisten kategorioiden yksilön ajattelua ohjaavaan ja suuntaavaan käsitteelliseen valtaan, nostaa nyt esille tuleva toinen näkökulma tarkastelun kohteeksi kielen tarkoitteiseen viestintään liittyvän kommunikatiivisen perustehtävän. Tästä näkökulmasta kielen valta on kielellisen viestinnän välityksellä tapahtuvaa vakuuttamisen, vaikuttamisen ja suostuttelun valtaa.

Kun kielen valtaa tarkastellaan vakuuttelun ja suostuttelun valtana, kiinnittyy huomio tieteenfilosofiseen tiedon oikeutuksen ja argumentaation teoriaan (ks. esim. Lammenranta 1993, päälu-

ku 3; Toulmin 1958), Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoriaan (ks. esim. Habermas 1983; 1985) sekä erityisesti ns. uuteen retoriikkaan (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1958; Perelman 1977; Burke 1950; Suomessa mm. Summa 1995; Palonen & Summa 1996). Seuraavassa esityksessä havainnollistan vakuuttelun ja suostuttelun valtaan liittyvää kysymyksenasettelua lähinnä viimeksi mainittuun teoriaperinteeseen nojautuen.

Viimeaikaisessa kieli-, sosiaali- ja kulttuuritutkimuksessa uusi retoriikka ja sen edustama retorinen tutkimus on saanut osakseen kasvavaa huomiota (Suomessa esim. Palonen & Summa 1996). Onhan alalla puhuttu jopa retorisesta käänteestä (esim. Simons 1990, vii), joka alan eräiden tutkijoiden mukaan on uudelleen suunnannut tai on suuntaamassa koko sosiaali-, kieli- ja kulttuuritieteellisen tutkimuksen kohti retorisen tutkimuksen perinteitä.

Vaikka puhe retorisesta käänteestä onkin ehkä liioittelua, on selvää, että viime vuosien aikana sosiaalitieteiden piirissä on herännyt vahva uusi kiinnostus kielellisen ilmaisun suostuttelevia aineksia ja suostuttelun logiikkaa koskevaa tutkimusta kohtaan. Erityisen tunnetuiksi ovat tällä alueella kohonneet varsinkin Chaïm Perelman, Kenneth Burke ja Stephen Toulmin (ks. tarkemmin esim. Summa 1996; Perelmanin osalta myös Summa 1995). – Stephen Toulminin osalta on tosin todettava, ettei hän ole tietävästi koskaan itse nimennyt itseään retoriikan tutkijaksi, vaan on pitänyt itseään lähinnä käsitteellisen analyysin merkitystä painottavana tieteenfilosofina ja argumentaatioanalyysin kehittäjänä (ks. esim. Toulmin 1958; 1972).

Kielen valtaa koskevan tutkimuksen näkökulmasta uuden retoriikan keskeisenä antina voidaan pitää sen piirissä harrastettua kielen retoristen strategioiden ja tekniikoiden erittelyä. Tällaiset erittelyt nostavat esille sitä suostuttelevan kielen keinojen kirjoa, jolla kielenkäyttäjät pyrkii vakuuttamaan kuulijansa ja lukijansa omaksumiensa näkökulmien oikeellisuudesta. Kansainvälisesti ehkä laajin ja tunnetuin tällainen jäsenyys löytyy Chaïm Perelmanin ja Lucie Olbrechts-Tytecan klassisesta, jo vuonna 1958 ilmestyneestä teoksesta *La nouvelle rhétorique*. Suomessa vastaavia, mutta huomattavasti suppeampia jäsennyksiä ovat esittäneet esim. Riitta Pyykkö (1997) kohteenaan venäläinen poliittinen retoriikka, Päivikki Suojanen (1997; politiikan ja uskonnon kieli) ja Matti Wiberg (1991; poliittinen argumentaatio). Esim. Päivikki Suojasen jäsenyys sisältää 20 erilaista kielellisen suostuttelun kei-

noa, joilla politiikan ja uskonnon ammattilaiset pyrkivät vakuuttamaan kuulijoitaan. Vastaavasti Matti Wiberg jäsentää erilaisia retorisia strategioita, joita poliittinen manipuloija voi hyödyntää tilanteissa, joissa hän haluaa joko vastustaa tai peräti tyrmätä itsensä kannalta epätoivottavan ehdotuksen, vaihtoehdon tai asiantuntijaraportin.

Retoristen tekniikoiden analyysiä ja erittelyä voidaan sosiaali-, kieli- ja kulttuuritutkimuksen näkökulmasta pitää tärkeänä, koska tällaiset erittelyt auttavat meitä jäsentämään sitä, millaisin keinoin erilaisissa kielellisen vuorovaikutuksen tilanteissa eri osapuolet voivat pyrkiä vakuuttamaan toisiaan omien näkökantojensa oikeellisuudesta. Systemaattisesti kehitettynä ja käytettynä retorinen analyysi voisi auttaa ensinnäkin ymmärtämään paremmin osapuolten omaksumia näkökantoja, näiden taustalla olevia yleisiä perusteita sekä eri näkökantojen välisiä keskeisiä eroja ja yhtäläisyyksiä. Tällaisen analyysin avulla keskustelun osapuolet voisivat, ainakin teoriassa, päästä myös rationaaliseen keskusteluun omia näkökantojaan puoltavien ja vastustavien argumenttien suhteellisesta arvosta ja uskottavuudesta. Tätä kautta retorinen analyysi voisi toimia välineenä, jolla osapuolten välinen keskustelu johtaa ongelman ratkaisua koskevan yksimielisyyden saavuttamiseen. Tällaisen tavoitteen retorille analyysille on asettanut mm. Chaïm Perelman.

Toisaalta retorista analyysiä voidaan käyttää välineenä, jolla pyritään välttämään kielellisen suostuttelun ajattelua ohjaava salakavala vaikutus. Tuntemalla kielellisen suostuttelun keinot voimme tietoisesti välttää niiden piiloista vaikutusta. Tällaista näkökulmaa on uuden retoriikan piirissä korostanut erityisesti Kenneth Burke (1950). Hänelle retorisen analyysin perustehtävänä on paljastaa, miten kielellinen suostuttelu vaikuttaa yksilön ajatteluun, ohi yksilön tietoisesta harkinnan (ks. tarkemmin esim. Summa 1996, 52–62).

2.4 Rakenteellinen ja symbolinen valta

Kolmas näkökulma, josta kielen valtaa voidaan tarkastella, kytkee kielen ja kielenkäytön tarkoitteista kielellistä viestintää laajempaan sosiaaliseen kontekstiin. Tarkastelun keskiöön kohoaa tällöin se, miten kieli ja kielenkäyttö rakentavat sosiaalista vuorovaikutusta sekä miten kieli ylläpitää ja vahvistaa vuorovaikutustilanteeseen osallistuvien yksilöiden ja ryhmien sosiaalisia valta- ja vuorovaikutussuhteita – esim. määrittelemällä vuorovaikutustilanteen yleistä perusluonnetta sekä siihen osallistuvien keskinäisyyksiä ja roo-

leja, kuten oppilaan ja opettajan, viranhaltijan ja asiakkaan tai lääkärin ja potilaan roolit. Tästä näkökulmasta kielen valtaa voidaan luonnehtia sosiaalisen vuorovaikutustilanteen rakenteita, ehtoja ja rajoituksia luovaksi *rakenteelliseksi ja symboliseksi vallaksi*.

Kielen rakenteellista ja symbolista valtaa koskeviin tutkimuskysymyksiin on viime aikoina kiinnitetty huomiota useissa tutkimusperinteissä. Tämän suuntaista tutkimusta on harjoitettu ensinnäkin keskustelu- ja diskurssianalyysin piirissä (ks. esim. Stubbs 1983; van Dijk 1985; Fisher & Todd 1986; Drew & Heritage 1992; Schiffrin 1994). Lisäksi vastaavaa keskustelua on käyty mm. jo aiemmin mainitussa uudemmassa ranskalaisessa sosiaalitutkimuksessa, uudemmassa organisaatiokulttuurin ja symboliikan tutkimuksessa (ks. esim. Trice & Beyer 1993; Mumby 1988; Schein 1985; Pfeffer 1981), niin ikään jo aiemmin mainitussa kriittisessä lingvistiikassa sekä monissa organisaatioiden ja ryhmien toimintaa tarkastelevissa sosiaalipsykologisissa perinteissä. Klassisena esimerkinä viimeksi mainituista tutkimuksista voidaan mainita vaikkapa Muzaffer ja Carolyn W. Sherifin vuosina 1949 ja 1953 tekemät nuorisoleiritutkimukset (ks. Sherif & Sherif 1953; Sherif et al. 1961).

Seuraavassa kielen rakenteelliseen ja symboliseen valtaan liittyvää problematiikkaa pyritään syventämään kahden yksilön välisessä vuorovaikutuksessa ilmenevien vaikutussuhteiden tarkastelulla. Esille nousee varsinkin keskusteluanalyysi. Ryhmien ja instituutioiden tasolla kielen rakenteellista ja symbolista valtaa ovat aiemmin mainitussa Kielen vallassa teoksessa tarkastelleet lähinnä Eeva Aarnio (1997), Markku Ihonen (1997), Jari Stenvall (1997) sekä Jari Vuori (1997). Kirjoituksissaan he kukin omalta osaltaan täydentävät ja syventävät monia seuraavassa lyhyesti esille nostamiani näkökulmia ja teemoja.

Keskusteluanalyysiin nojautuvassa kielen rakenteellisen ja symbolisen vallan tutkimuksessa huomiota voidaan kiinnittää erityisesti tapoihin, joilla kielellisessä vuorovaikutuksessa tuotetaan ja ylläpidetään keskusteluosapuolten eriarvoiseen asemaan perustuvia sosiaalisia suhteita. Tällaista valtaa voidaan keskustelussa tuottaa lukuisin, tietoisin ja tiedostamattomin keinoin. Huomatkaa, että monet jäljempänä esille nousevista keinoista ja näkökulmista voidaan joko suoraan tai muokattuina siirtää myös tilanteisiin, joissa kielen rakenteellista ja symbolista valtaa tarkastellaan koko yhteiskunnan valtarakenteiden tai sosiaalisten ryhmien välisten ja ryhmän sisäisten valtaa vaikutussuhteiden tasolla.

Keskustelutilanteessa ilmenevän vallankäytön kannalta oleellista on se, onko keskustelu luonteeltaan symmetristä. Näin on silloin kun molemmilla osapuolilla on yhtä suuri vaikutus keskustelun lähtötilanteen määrittelyyn ja keskustelun etenemiseen. Epäsymmetrisissä keskusteluissa toinen osapuoli vaikuttaa toista enemmän. Keskustelutilanteessa ilmenevän vallankäytön kannalta oleellista on siis ainakin se,

- 1) kumpi määrittää keskustelutilanteen yleisen rakenteen ja sille ominaiset sosiaaliset roolit – esim. oppilaan ja opettajan, viranhaltijan ja asiakkaan tai vaikkapa perhetututtavan roolit (tilanteenmäärittely) ja
- 2) kumpi määrittää keskustelutilanteen myöhemmän sekvenssin ja etenemistavan.

Keskustelun lähtötilanne määrittyy yleensä pitkälti sen tilanneyhteyden pohjalta, jossa keskustelua käydään. Jos esim. opiskelija saapuu opettajan työhuoneeseen, antaa vuorovaikutustilanteen fyysinen konteksti kummallekin osapuolelle vahvan vihjeen siitä, millaiseen rooliin kumpikin odottaa toisen asettuvan. Mikäli keskustelun alkutilanteessa osallistujien roolit eivät ole täysin selvät – mikä onkin varsin tavallista – molemmat etsivät toistensa puheesta ja käyttäytymisestä vihjeitä siitä, millaisiksi toinen vuorovaikutustilanteen määrittelee, millaisen sosiaalisen roolin (tai identiteetin) hän vuorovaikutustilanteessa omaksuu itselleen ja millaista roolia hän tarjoaa toiselle. Vihjeitä voidaan antaa joko suoraan tai epäsuoraan. Esim. teitittelemällä opiskelijaa tai käyttämällä muodollisia ilmaisuja opettaja voi antaa opiskelijalle vihjeen siitä, että tämän tulisi asettua alistaiseen rooliin. Ja vastaavasti teitittelemällä opettajaa tai käyttämällä muutoin formalisoitua, etäännyttävää kieltä opiskelija voi osoittaa omaksuneensa toivotun kaltaisen, ohjausta hakevalle opiskelijalle ominaisen alistaisen roolin.

Kun osapuolten tilanteenmäärittelytavat ja rooli-dotukset kohtaavat toisensa, keskustelu etenee yleensä sujuvasti. Keskustelun jatkuessa rooleja joudutaan kuitenkin yleensä toistuvasti vahvistamaan ja täsmentämään. Samalla nousee vahvasti esille se tosiasia, että kielellinen vuorovaikutustilanne on aina sosiaalisesti konstruoitua todellisuutta.

Lähtötilanteen määrittelyn ohella vuorovaikutustilanteelle ominaiset valtasuhteet ilmenevät tavassa, jolla osallistujat vaikuttavat keskustelun etenemiseen. Keskeisiä vaikutustapoja ovat varsinkin keskustelun ohjaus suoraan ja epäsuoraan kysymyksiin, ehdotuksiin ja pyynnöihin. Muovaile-

malla oman puheenvuoronsa kysymykseksi luodaan keskustelun toiselle osallistujalle odotuksia siitä, että tämän puheenvuoro olisi tunnistettavissa kysymykseen annetuksi vastaukseksi. Mitä yksityiskohtaisempi ja täsmällisempi asetettu kysymys on, sitä ahtaampaa roolia toiselle tarjotaan. Näin menetellen osapuolet vaikuttavat siihen, millaiseen suuntaan keskustelu etenee ja millaiseen rooliin toinen askel askeleelta asettuu.

Anssi Peräkylän (1996, 90) mukaan edellä kuvatun kaltaisilla havainnoilla on voimakkaita seurauksia keskustelutilanteelle ominaisen paikallisen vallan analyysille. Puheen sekventiaalisesta luonteesta johtuen miltei kaikkien lausumien jälkeen seuraava puhuja puhuu maailmassa, jonka olennaispiirteet ovat edeltävän puhujan muovaamia. Siksi jokainen puhuja jokaisessa keskustelussa käyttää toiminnan rajoituksia asettavaa valtaa suhteessa mahdollisiin seuraaviin puhujiin. Peräkylän mukaan tämä valta on kaiken puheen ja vuorovaikutuksen piirre. Se on myös mahdollistavaa valtaa, sillä ilman sitä ei yhteisen ymmärryksen saavuttaminen eikä yhteistoiminta olisi lainkaan mahdollista.

Edellä esille nostettujen kielellisen vuorovaikutuksen etenemistä ohjaavien tekijöiden lisäksi keskustelutilanteessa esiintyvä kielellinen valta kytkeytyy siihen tapaan, jolla puhujat ja kuulijat orientoituvat toinen toistensa tiedolliseen tilaan. Tällöin kyse on lähinnä siitä, missä määrin keskustelijat ottavat huomioon sen, mitä itse kukin heistä jo aiemmin tietää. (Peräkylä 1996, 89.) Eriytyisen tärkeitä tällaiset kysymykset ovat varsinkin ns. institutionaalisissa vuorovaikutussuhteissa, kuten esim. asiakaspalvelussa.

Kiinnostavan esimerkin tiedollisiin odotuksiin liittyvästä vallasta tarjoaa ammattikieli ja sen käyttöön liittyvät ongelmat. Tärkeää on tällöin pitää jatkuvasti mielessä, että erilaiselle yleisölle ammattikieli viestii erilaisia asioita. Kohdeyleisön vaihtuessa tulisi myös käytettyä kielimuotoa mukauttaa. Oman alan ammattikielestä saattaa olla kuitenkin vaikeaa irroittautua. Tähän vaikuttavat monet eri tekijät.

Ensinnäkin oma ammattikieli on yleensä vahvasti sisäistetty ja luonnollinen tapa jäsentää oman alan ammatillista todellisuutta. Esim. juristille saattaisi olla vaikeaa edes ajatella, että oman vahvuusalan ilmiöitä voitaisiin jäsentää ja tulkita millään muulla kielimuodolla kuin juuri oman alan oikeustieteellisellä kielellä. Tässä suhteessa ammattikieltä voidaan siis pitää alan ammatilliselle luonnollistettuna tapana ajatella ja tulkita todellisuutta. Viestintätilanteessa ammattikieltä saatetaan käyttää, koska se on yksinkertaisesti

ensimmäinen ja ainoa mieleen tuleva tapa ajatella ja ilmaista asioita.

Toiseksi varsinkin oman alan sisäisessä viestinnässä ammattikielen käyttö lisää usein suostuttelevan viestinnän vakuuttavuutta. Kun viestitään oman alan ammatillisille alan ammattikielellä, viestistä tulee samanaikaisesti sekä asiantunteva että läheinen. Käyttämällä alan ammattikieltä yksilö ilmaisee kuuluvansa alan ammattilaisten ryhmään. Tämä lisää viestin uskottavuutta, koska yhteinen ammattikieli koetaan asiantuntijuutta vahvistavaksi. Samalla yhteinen kieli sitoo lähettäjän ja vastaanottajan toisiinsa ja vähentää heidän välillään olevaa sosiaalista jännitettä. Viestin koetaan tulevan omasta joukosta, yhdeltä meistä.

Ongelmalliseksi ammattikielen käyttö muuttuu kuitenkin heti, kun sitä käytetään puhuttaessa ryhmään kuulumattomille. Ryhmän jäseniä yhdistävästä siteestä tulee tällöin ryhmän jäseniä ulkopuolisista erotteleva este. Viestit eivät mene ehkä lainkaan perille. Kuulija kokee ammattikielen vieraaksi ja itseään puhujasta vieraannuttavaksi. Pahimmillaan kuulija kokee ammattikielen munkkilatinaksi, johon hän suhtautuu lähinnä vastenmielisyyttä ja inhoa kokien. Kuulija saattaa myös tulkita puhujan intentiot kokonaan väärin. Ammattikielen käyttö voidaan ymmärtää esim. ylimielisyydeksi, piittaamattomuudeksi tai pahimmillaan jopa yritykseksi käyttää kielellistä valtaa, ärsyttää ja dominoida.

Kiinnostavaksi ja vaikeaksi tilanteen tekee se, että joissakin tapauksissa kuulijoille vieraan ammattikielen käyttö saattaa olla ainakin osaksi myös tarkoituksellista. Käyttämällä oman alansa ammattikieltä yksilö antaa vihjeitä viestintätilanteen yleisestä rakenteesta. Toista voidaan ohjata omaksumaan haluttu rooli esim. potilaana, asiakkaana, opiskelijana tai oppilaana. Samalla olemme tulleet kielellisen vallan julkisen hallinnon kannalta keskeisiin ydinkysymyksiin: yhteiskunnallisten ryhmien ja instituutioiden tuottamaan kieleen sekä sen sisäisiin piiloiisiin merkityksiin – kielen rakenteellista ja symbolista valtaa käyttävien tahojen tietoiisiin tai tiedostamattomiin sosiaalisiin, taloudellisiin, poliittisiin ja/tai kulttuuriisiin (ym.) piilo-opetussuunnitelmiin. Näiden analyysi ja tiedostaminen olisi tärkeää. Samalla tällaisen piilo-opetussuunnitelman tiedostaminen merkitsee ensimmäistä askelta kohti kielen rakenteellisesta ja symbolisesta vallasta vapautumista ja esille nousevien ongelmien rakentavaa ratkaisua.

3 KIELEN VALTA! – Miksi keskustelu kielen vallasta ja sen tutkimuksesta on erityisen tärkeää juuri nyt, vuosituhannen vaihteen Suomessa?

Keskustelu kielen vallasta ja sen tutkimuksesta on mielestäni erityisen tärkeänä juuri nyt, 1990-luvun lopun yhteiskunnassa. Syynä tähän on Suomessakin paljon puhuttu *tietoyhteiskuntakehitys* (ks. esim. Toffler 1980; Masuda 1980; 1985; Naisbitt 1982; Lyon 1988; Martin 1988 ja 1995; Dordich & Wang 1993; Webster 1995; Castells 1996–1998; Bellamy & Taylor 1998). Tämän kehityksen on ajateltu olevan yksi johtava kehittyneiden yhteiskuntien makrotason rakenteita muuntava kehityslinja.

Tietoyhteiskuntaan siirtymisen ajatellaankin muuntavan monin tavoin nykyistä yhteiskuntaa. Kehittyvälle uudelle yhteiskunnalle on ominaista mm. se, että:

- tieto, tiedon muodostus, muokkaus ja välitys kohoavat yhä keskeisimmiksi yhteiskunnan sosiaalista, taloudellista ja kulttuurista kehitystä ohjaaviksi voimiksi; samalla tiedollisen työn eli tietotyön asema ja merkitys vahvistuu ja tiedosta tulee keskeinen kaupan ja vaihdon kohde;
- tietotyön merkityksen kasvaessa myös koulutuksen, keksimisen ja tutkimuksen merkitys vahvistuu; tietoyhteiskunnasta tulee jatkuvan koulutuksen, innovoinnin ja tutkimuksen yhteiskunta; koulutustason kohotessa myös kansalaisten henkiset resurssit kasvavat, ja heidän kykynsä vaatia ja käyttää yhteiskunnallisia palveluita vahvistuu;
- tiedon tallennuksen, muokkauksen ja jäsentelyn tekniset välineet kuten tietokoneet ja tietokoneohjelmat sekä tietoliikenneverkot kehittyvät – yhteiskunta monimutkaistuu, teknistyy ja tietokoneistuu.

Mm. edellä mainitut kehitystrendit luovat kontekstin tietoyhteiskunnalle

- tiedon, tietämyksen ja asiantuntemuksen yhteiskuntana,
- tietotyön eli tiedon kokoamisen, jäsentämisen, muokkaamisen ja jakamisen yhteiskuntana,
- tiedon tuotannon eli koulutuksen ja innovoinnin yhteiskuntana,
- tiedon tuotannolle ominaisten prosessien kuten avoimuuden ja vuorovaikutteisuuden yhteiskuntana,
- tietopalveluiden eli tiedon tarjonnan, oston ja kaupan yhteiskuntana,

- tiedon automaattisten jäsentelyvälineiden – eli tietokoneiden ja tietokoneohjelmien yhteiskuntana sekä
- tiedon telemaattisten välitysjärjestelmien, tietoliikenneverkkojen tai verkostojen yhteiskuntana.

Eri näkökulmista tietoyhteiskunta ja sille ominaiset kehityspiirteet voivat näyttäytyä hyvinkin erilaisina. Siksi tietoyhteiskunnalla on monet, usein ristiriitaiset kasvot. Ehkäpä vahvimmin esille nousevat toisaalta näkemys tietoyhteiskunnasta tietokoneiden ja tietoliikenneverkkojen yhteiskuntana, siis tietotekniikkayhteiskuntana; sekä toisaalta edellistä monin tavoin laaja-alaisempi näkemys tietoyhteiskunnasta tiedon sekä tiedollisten prosessien, kuten tiedon muodostuksen, muokkauksen ja välityksen sekä oppimisen, opiskelun ja koulutuksen yhteiskuntana.

Itselleni tietoyhteiskunta ei ole niinkään tietokoneiden tai tietotekniikan yhteiskunta. Pikemminkin tietoyhteiskunnassa on kyse tiedon ja sen älykkään käytön – siis viisauden –, eettisen vastuullisuuden ja vuorovaikutteisuuden yhteiskunnasta. Se, että tietoyhteiskunnasta tulee juuri tällainen kolmen V:n, viisauden, vastuullisuuden ja vuorovaikutteisuuden yhteiskunta on mielestäni meidän kaikkien yhteinen asia – asia johon me voimme ja johon meidän myös tulisi vaikuttaa.

Juuri tähän kytken myös tarpeen tutkia kielen valtaa ja siihen liittyviä ilmiöitä sekä tarpeen keskustella kielen vallasta, sen vaikutuksista ja vastavoimista. Koska tieto on pääosaltaan juuri kieleen sidottua, kielellisesti luotua, ilmaistua ja välitettyä, on mielestäni selvää, että mitä tärkeämmäksi tieto tulee sitä tärkeämmäksi tulee myös ymmärtää tiedon muodostuksen, muokkauksen, jäsennyksen ja välityksen kielelliset ehdot ja rajoitukset. Ilman tätä ymmärrystä ei viisauden, vastuullisuuden ja vuorovaikutteisuuden yhteiskunta voi mitenkään toteutua.

Toiseksi, kun ajatellaan tietoon ja tiedollisiin prosesseihin nojautuvaa yhteiskuntaa, lienee selvää, että tällainen yhteiskunta on vahvasti myös asiantuntemuksen, asiantuntijoiden ja asiantuntemukseen perustuvan kielellisen viestinnän ja vuorovaikutuksen yhteiskunta. Tietoyhteiskuntakehityksen edetessä modernissa, kehittyneessä yhteiskunnassa yhteiskunnallisen päätöksenteko ja keskustelu perustuvat yhä voimakkaammin

- 1) eri alojen asiantuntijoiden ja poliittisen (ym.) päättäjien väliseen viestintään,
- 2) eri alojen asiantuntijoiden ja kansalaisten väliseen viestintään sekä

3) eri erityisaloja edustavien asiantuntijoiden keskinäiseen kielelliseen viestintään.

Tällaisessa viestinnässä eri osapuolet puhuvat usein toinen toisilleen vierasta kieltä. Eri alojen asiantuntijat puhuvat omien alojensa erityiskieltä – esim. lääketieteen, oikeustieteen tai tekniikan tai niiden jonkin kapeamman osa-alueen erityiskieltä. Samalla he kantavat, usein sitä itse tiedostamatta, oman erityiskielensä taustalla olevaa ammatillista etiikkaa, maailmankuvaa sekä näihin kytkeytyvää tapaa käsitteellistää ja jäsentää todellisuutta. Lisäksi asiantuntijat kantavat omien alojensa retorisia ja argumentatiivisia konventioita, ammattiinsa liittyviä toimintatapoja, roolimalleja ja tottumuksia sekä omaan asiantuntekseen ja alaansa liittyvää auktoriteettia ja symbolista valtaa. Toiminnassaan he joutuvat helposti omien ammatillisten ajattelutapojensa tai rooliansa vangeiksi. Puhuessaan oman alansa ammattikielillä esim. yliopisto opettajan voi olla vaikea nähdä keskustelukumppaneitaan muina kuin joko kollegoina tai oppilaina. Tässä tilanteessa ammattikieli määrittää helposti koko viestintätilanteen perusluonteen sekä tilanteelle ominaiset roolit (vrt. edellä lukua 2.4). Esim. opettaja tulkitsee vuorovaikutustilanteen helposti luennoiksi ja alkaa »opettaa» tai luennoida usein sitä edes itsekään tiedostamatta. Vasta keskustelukumppanin ärtyisä reaktio kyseenalaistaa tulkinnan ja mahdollistaa tilanteen uudelleenmäärittelyn. – Vastaavalla tavalla omien ammatillisten rooliansa vangeiksi jäävät myös muut ammatillisten tiedon ja asiantuntemuksen haltijat, esim. lääkärit, juristit tai poliisit.

Mitä tämä kaikki sitten merkitsee tietoyhteiskunnalle? Kaikki edellä mainitut tekijät vaikuttavat osaltaan siihen millaiseksi tietoyhteiskunnalle ominainen yhteiskunnallinen keskustelu ja vuorovaikutus muodostuu: Tuleeko esim. kansalaisten ja asiantuntijoiden tai eri alan asiantuntijoiden ja päättäjien välisestä vuorovaikutussuhteesta symmetrinen vai asymmetrinen? Millaisia reaalaisia mahdollisuuksia kansalaisille tai päättäjille annetaan todella ymmärtää ja arvioida päätöksenteon perusteita sekä niiden taustalla olevia valintoja ja vaihtoehtoja? Millaisia mahdollisuuksia kansalaisille ja päättäjille annetaan vaikuttaa asioihin – analysoida ja kyseenalaistaa esitettyjä ratkaisumalleja sekä tuoda esille uusia näkökulmia ja vaihtoehtoja sekä niitä puoltavia perusteluita?

Jotta muotoutumassa olevasta tietoyhteiskunnasta voisi tulla todella kansalaiskeskeinen ja demokraattinen vuorovaikutusyhteiskunta on entis-

tä laajempaa huomiota kiinnitettävä kansalaisten osallistumisresurssien ja mahdollisuuksien vahvistamiseen. Tämä asettaa erityisiä paineita varsinkin julkisen hallinnon, hallinnon asiantuntijoiden ja kansalaisten väliseen viestintään. Pelkkien internet tai ekstranet pohjaisten asiakas- tai kansalaistietojärjestelmien (ks. Mälkiä 1996) rakentaminen tai uudenlaisten teledemokratiaan perustuvien vuorovaikutuskanavien avaaminen (ks. esim. Keskinen 1995) ei tässä vielä mielestäni riitä. Vähintäänkin yhtä tärkeää on muuttaa julkisen hallinnon ja politiikan perinteisiä toimintatapoja ja kulttuureita. Julkisen hallinnon ja politiikan on opittava uudenlainen kansalaiskeskeinen ajattelutapa sekä sille ominaiset viestintä- ja vuorovaikutusmallit. Pelkkä viranomaisviestintään laadittujen asiakirjojen tarjoaminen kansalaisten käyttöön ei vielä riitä, jos samalla ei myös varmisteta sitä, että asiakirjat ovat kieleltään ja esitystavaltaan sellaisia, että kansalaisilla on reaaliset mahdollisuudet ne ymmärtää. Ainakin keskeiset julkiset asiakirjat tulisi jo alunperin laatia tai mahdollisuuksien mukaan jälkikäteen muokata sellaisiksi, että kansalaiset kykenevät ne myös ymmärtämään. Samalla julkisen hallinnon ja politiikan olisi laajemminkin opittava ilmaisemaan asiansa tavalla, joka ei vieraannuta kansalaisia julkisesta hallinnosta ja politiikasta, ja joka ei jatkuvasti toista ja uusinna perinteisiä epäsymmetrisiä valtasuhteita – näkemystä kansalaisista julkisen hallinnon ja politiikan kohteina, hallintoalmaisina tai suppeasti vain asiakkaina.

Mikäli kansalaiset ymmärretään vain julkisia palveluja käyttävinä asiakkaina ei kansalaisilla ole mielestäni reaalaisia mahdollisuuksia saada äänensä kuuluville. Asiakkuuteen tai asiakassuhteeseen ei tällaista oikeutta sisälly. Sen sijaan täysivaltaisina kansalaisina – julkisten palveluiden omistajina ja päättäjinä, siis isäntinä (vrt. Mälkiä 1996) – heillä on oikeus saada äänensä kuuluville aivan toisella tavalla. Julkisten palveluiden omistajina kansalaisilla on oikeus saada tieto siitä, mitä heidän omistamansa valtioyhteisö tekee tai suunnittelee, miten se heidän verovarjoaan käyttää, ja millaisia tuloksia se näillä varoilla saa aikaan. Tältä pohjalta kansalaisuus luo huomattavasti asiakkuutta syvemmän ja merkityksellisemmän pohjan tarkastella yhteiskunnan jäsenen asemaa ja suhdetta julkisyhteisöihin, ennenkaikkea valtioon ja kuntaan.

Myönnän, että edellä hahmottamani viestinnälliset vaatimukset on vaikea saavuttaa. Uskon kuitenkin, etteivät kuvaamani tavoitteet ole täysin mahdottomia. Askel kerrallaan voimme joka tapauksessa kulkea kohti tavoitteita.

4 KIELEN VALTA! – Mitä meidän pitäisi tehdä alan ymmärryksen ja tiedostuksen kehittämiseksi?

Mikäli edellä kuvatut näkökohdat hyväksytään ja otetaan vakavasti, on selvää, että kielen valtaan kohdistuvaa tutkimusta ja koulutusta tulisi tulevaisuudessa vahvistaa. Käsitykseni mukaan huomiota tulisi tuolloin kiinnittää ennen kaikkea kolmeen seikkaan:

- kielen valtaa tarkastelevan monitieteisen, soveltavan ja ongelmakeskeisen tutkimus- ja keskusteluperinteen vahvistamiseen,
- kielellisen ajattelun kahleita kyseenalaistavan, vapauttavan, kriittisen ja rakentavan tutkimusperinteen tukemiseen sekä
- kielellisen tietoisuuden koulutuksen käynnistämiseen.

4.1 Monitieteisen tutkimusperinteen vahvistaminen

Kuten pääluvusta 2 on käynyt ilmi, kielen ja vallan sekä kielen, vuorovaikutuksen ja vallan välisiä yhteyksiä on tutkittu lukuisten eri tieteenalojen ja niiden sisällä vaikuttavien teoriaperinteiden piirissä. Alan tutkimushistoria on pitkä (esim. retoriikan osalta se juontaa ainakin Antiikin Kreikkaan ja Roomaan; ks. esim. Summa 1995, 72–74; Haapanen 1996) ja tutkimusperinne moninainen. Eri perinteissä aihepiirin ongelmia on tarkasteltu monista eri näkökulmista, tavoitteista ja tiedonintresseistä, käyttäen lukuisia eri tutkimusstrategioita, lähestymistapoja, metodeja ja käsitteitä. Samalla aihetta syventävän ja sivuavan tutkimuksen määrä on paisunut suorastaan uskomattoman suureksi. Käsitykseni mukaan esim. kaikilla pääluvussa 2 esille nostamillani tutkimusperinteillä on ja on ollut merkittävää annettavaa kielen ja vallan sekä kielen, yhteisöllisyyden ja vallan välisten vuorovaikutussuhteiden ymmärtämiselle. Samalla kuitenkin kokonaan nimeämättä on jäänyt todennäköisesti vähintään yhtä suuri joukko muita ongelmakentän ymmärrystä lisääviä ja syventäviä tutkimusperinteitä. Kykenen itse nimeämään ja tunnistamaan näistä vain osan.

Viime vuosina on monien tieteenalojen piirissä alettu voimakkaasti korostaa tieteidenvälisen tutkimuksen tarvetta (tieteidenvälisyyden erilaisista muodoista ks. esim. Mälkiä 1995, luku 3.1). Samanaikaisesti on yhä yleisemmin alettu kyseenalaistaa perinteisten, vahvasti institutionalisoituneiden, hidasliikkeisten ja jäykkien tieteenalara-

jojen hyödyllisyys nykypäivän yhteiskunnalle relevantin tiedon ja tutkimuksen teossa. Jäykkien tieteenalaraajojen on pelätty kahlitsevan tiedettä ja tutkimusta esim.

- luomalla tutkimuksen edistymistä haittaavia, henkisiä ja sosiaalisia raja-aitoja ja rakenteita;
- erottamalla samantapaisista tutkimuskysymyksistä kiinnostuneita tutkijoita toinen toisistaan; sekä
- pakottamalla omilla tieteenaloillaan tunnustusta hakevia tutkijoita keskittymään yhteiskunnallisesti tärkeiden tutkimuskohteiden ja kysymysten sijasta yhteiskunnalle toisarvoisiin, mutta oman emätieteensä piirissä sopiviksi koettuihin ja tunnustettuihin (eli tieteellisesti legitiimeihin) tutkimuskysymyksiin ja -teemoihin.

Varsinkin sosiaalitieteiden piirissä on käyty edellä luonnehditun kaltaista keskustelua. Perinteisten, jäykkien tieteenalaraajojen sijalle on haluttu kehittää uusia, joustavia, rajat ylittäviä ja ongelmakeskeistä ajattelua tukevia rakenteita. Pyrkimyksenä on ollut erityisesti tieteidenvälisen viestinnän lisääminen. – Esimerkiksi sosiologiasa tällaista keskustelua on hiljattain vauhdittanut alan maailmanliiton (International Sociological Association, ISA) edellisen, toimikautensa juuri päätäneen puheenjohtajan, Immanuel Wallersteinin⁵ johdolla valmistunut raportti *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences* (Wallerstein et al. 1996). Raportti on käännetty jo useille kielille ja sen pohjalta on pidetty laaja aihepiirin ongelmiin pureutuvien tieteellisten kokousten sarja. Lisäksi samaa teemaa käsiteltiin laajasti myös ISA:n 14. maailmankokouksessa Montrealissa, loppukesällä 1998. Kokouksen pääteema oli sosiaalisen tiedon perinteet, nykytila ja tulevaisuuden haasteet (Social Knowledge: Heritage, Challenges, Perspectives).

Kun perinteisiä tieteenalaraajoja tarkastellaan kielen valtaan kohdistuvan tutkimuksen kannalta, on helppo todeta alan tutkimuksen hajaantuvan lukemattomien eri tieteenalojen ja perinteiden piiriin. Samoin nähdään ainakin eräät tieteen-

⁵ Immanuel Wallerstein toimi sosiologian maailmanliiton, ISA:n puheenjohtajana vuosina 1994–1998. Loppukesällä 1998 hänen seuraajakseen valittiin Alberto Martinelli. Raportti *Open the Social Sciences* (Wallerstein et al. 1996) valmistui Wallersteinin puheenjohtajakauden alussa, ja vaikutti vahvasti hänen kaudellaan maailmanliiton piirissä käytyyn keskusteluun (ks. esim. Wallerstein 1998).

alarajoihin yllä kytketyt ongelmapiirteet. Esim. itse olen sitä mieltä, että alan tutkimus on vielä aivan liiaksi lokeroitunut omien erityistieteidensä kammioiden. Vaikka tieteenalarajat ylittävää keskustelua onkin syntynyt ei sitä ole vielä läheskään tarpeeksi.

Edellä sanotun pohjalta onkin helppo esittää näkemys, jonka mukaan alan tutkimusperinteen vahvistaminen edellyttää aihepiiriin pureutuvan tieteidenvälisen tutkimuksen vahvistamista. Eri-tyisen tärkeäksi kohoaa tällöin sosiaali- ja kielitieteellisen tutkimuksen rajat ylittävä sosiaalilingvistinen tai lingvistis-sosiaalinen yhteiskunta- ja kulttuuritutkimus. Viime vuosina tällainen tutkimus onkin alkanut vahvasti kehittyä. Kieltä ja kielellisiä ilmiöitä on alettu yhä useammin tarkastella ennen muuta sosiaalisina prosesseina tai sosiaalisesta näkökulmasta. Samalla esille on noussut tarve kehittää sosiaali- ja kielitieteiden välisiä yhteyksiä.

Sosiaalitieteiden piirissä kuvatun kaltainen kehitys käynnistyi viimeistään 1970-luvun lopulla, kun huomiota alettiin kiinnittää ns. laadulliseen sosiaalitutkimukseen ja sen kehittämiseen. Kriittikin kohteeksi nostettiin 1960-luvulla valtavirraksi muotoutunut, luonnontieteistä mallia hakeva empiristinen sosiaalitutkimus. Eri-tyisesti arvosteltiin aiemman tutkimuksen tieteenfilosofiaa, kuten ontologisia, episteemisiä ja metodologisia, sitoumuksia.

Tilalle on tarjottu suuri määrä uudentyypisiä tieteellisiä lähestymistapoja ja näkökulmia (ks. esim. Morgan 1983; Denzin & Lincoln 194; Suomessa esim. Mäkelä 1990; Alasuutari 1995; ks. myös Töttö 1997). Keskeistä monille näistä lähestymistavoista on ollut niiden voimakas – lähinnä kahdessa toisiinsa kytkeytyvässä merkityksessä esille noussut – »kielellinen» luonne.

Ensinnäkin uudemmalle sosiaalitieteelliselle tutkimukselle on ollut ominaista se, että tutkimuksessa on erityistä huomiota haluttu kiinnittää tapaan, jolla eri yksilöt ja ryhmät jäsentävät ja kokevat sosiaalisen todellisuuden. Tämä prosessi ymmärretään yleensä enemmän tai vähemmän kielelliseksi prosessiksi ja sen taustalla on, Bergerin ja Luckmanin (1966) teoksesta vaikutteita saanut tiedonsosiologinen asenne, konstruktio-nismi.

Kielitieteiden osalta vastaava kehitys käynnistyi 1960-luvun lopulla, aluksi sosiolingvistiikan (ks. esim. Hudson 1996; Bolton & Kwok 1992; Trugdill 1974; Pride & Holmes 1972) ja siihen läheisesti liittyvän kielitieteellisen keskustelu- ja diskurssianalyysin (ks. esim. van Dijk 1985; Stubbs 1983; Brown & Yule 1983) piirissä sekä viime

vuosina varsinkin jo monasti aiemminkin esille nostetussa kriittisessä kielitutkimuksessa (esim. Fairclough 1989; Fowler et al. 1979; Hodge & Kress 1979).

Kriittinen kielitutkimus on syntynyt 1970-luvun lopulla jonkinlaiseksi kritiikiksi sosiolingvistiikkaa ja sen piirissä harjoitettua diskurssianalyysiä kohtaan. Kriittinen kielitiede pyrkii pureutumaan varsinkin kielen ja vallan sekä kielen ja ideologian välisiin suhteisiin. Eri-tyistä huomiota on kiinnitetty siihen, miten kieli koodaa ideologiaa. Sosiolingvistiikkaa kriittinen kielitiede on arvostellut siitä, että se pyrkii lähinnä kielellisten ilmiöiden kuvailuun, ei niinkään niiden tulkintaan ja selittämiseen – saati sitten vallitsevan tilanteen muuttamiseen. Kriittisen kielitieteen näkökulmasta sosiolingvistinen tutkimus jää siis puolitiehen.

Kuten edellä esitetyt luonnehdinnat osoittavat raja-aidat kielitieteen ja sosiaalitieteellisen tutkimuksen välillä ovat siis selvästi kaventuneet. Orastavaa tutkimusta tulisi silti jatkossakin tukea, samalla kun tutkimusta tulisi suunnata yhteiskunnallisesti merkittävien ongelmien soveltavaan, ongelmakeskeiseen analyysiin.

Millaista tuo ongelmakeskeinen tutkimus sitten voisi olla? Esim. julkisen hallinnon tutkimuksen piirissä tutkimuksen kohteeksi voitaisiin ottaa varsinkin julkisen hallinnon ja kansalaisten välinen vuorovaikutus sekä siinä ilmenevä kielellinen valta ja vallankäyttö. Samalla tavalla voitaisiin kielellistä valtaa tutkia asiantuntijavirkamiesten ja poliitikkojen välisessä sekä erilaisten virkamies- ja asiantuntijaryhmien keskinäisessä viestinnässä. Julkisen hallinnon joustava toiminta edellyttää eri henkilöstö- ja sidosryhmien hyvää yhteistyötä. Pyrittäessä kehittämään julkisen hallinnon organisaatioita kansalaisläheisiksi, tehokkaiksi ja toimiviksi tietointensiivisiksi asiantuntijaorganisaatioiksi edellä mainitun kaltaisten asiakokonaisuuksien tutkimus on mielestäni ehdottoman välttämätöntä.

4.2 Kriittisen ja rakentavan tutkimusperinteen vahvistaminen

Toiseksi haluan korostaa, että tieteidenvälisen tutkimusperinteen rinnalla kielen valtaan kohdistuvaa *tutkimusta tulisi kehittää myös kriittisen ja rakentavan tutkimuksen suuntaan*. Kuvailevan, selittävän ja ymmärtävän tutkimuksen lisäksi selvästi aiempaa vahvempaa huomiota tulisi kiinnittää ajattelun kielellisiä kahleita kyseenalaistavan, vapauttavan, kriittisen ja rakentavan tutkimusperinteen tukemiseen. Tällainen tutkimus voisi olla

yhteiskunnallista keskustelua ja vuoropuhelua aktiivivaa ja uusien ratkaisujen etsimiseen kannustavaa. Sen sijaan repivää, asioita helposti ideologisovaa ja siksi analyyseissaan usein yli-ampuvaa, epäanalyyttistä ja epä-älyllistä kritiikkiä on jo riittämiin.

Kriittisen yhteiskuntatutkimuksen yhtenä keskeisenä ominaisuutena pidetään usein sitä, että se kyseenalaistaa kulttuurisesti hyväksytyt, luonnollistetut ajattelutavat ja perinteet. Näin menetellen kriittinen tutkimus luo pohjaa asioiden uudellaiselle ymmärrykselle. Tämä on tärkeää, sillä jos kriittistä ja uudistavaa tutkimusta ei suosi, vaarana on tieteellisen ajattelun pysähtyminen. Jos vallitseva kieli ja kielelliset käytännöt pääsevät liiaksi ohjaamaan tieteellistä ajattelua, tutkimuksesta tulee Orwellin sanoin laiskaa ja tehotonta. Laiska kieli tuottaa helposti vain laiskaa, aiemmin omaksuttuja ajattelutapoja ja arvoja tukevaa sekä vallitsevia yhteiskunnallisia valtasuhteita pönkittävää ajattelua. Ja tällaista tulevaisuutta emme kai halua?

Viime vuosien aikana kriittisen ja rakentavan sosiaalitutkimuksen tarvetta on mielestäni korostanut tutkimusrahoitusjärjestelmässä tapahtuva uudistus. Yhä suurempi osa yliopistojen ja tutkimuslaitosten tutkimusrahoituksesta ja -resursseista kohdentuu ns. sopimus- ja hyötytutkimuksen suuntaan. Tällaisen tutkimuksen odotetaan tuottavan selkeästi hyödynnettäviä ja konkreettisia vastauksia rahoittajan esille nostamiin kysymyksiin. Uuden teoreettisen tiedon tuottamisen sijasta tutkimuksen arviointikriteeriksi nousee tutkimuksen yhteiskunnallinen relevanssi ja käytettävyys. Ja koska yliopistojen pitää jatkuvasti perustella toimintaansa rahoittajille ohjautuu myös yhä suurempi osa yliopistojen omasta oppinnäyte- ja virkatutkimuksesta hyötytutkimuksen suuntaan. Vaarana on perustutkimuksen sekä kriittisen yhteiskuntatutkimuksen aseman jatkuva heikentyminen.

Siinä, että tutkimus tuottaa selkeitä ja hyödyn-tämiskelpoisia vastauksia, ei ole tietysti sinällään mitään pahaa. Sen sijaan ongelmallisena asiaa voidaan pitää jos tutkimusrahoitus yksipuolistuu ja alkaa liiaksi ohjata tutkimusta ulkopuolisen rahoittajan tärkeänä pitämiin, mutta koko yhteiskunnan kannalta yksipuolisiin näkökulmiin, tutkimusteemoihin ja arvoihin. Kriittisen yhteiskuntatutkimuksen tilaa arvioitaessa tuleekin pohtia missä määrin sopimus- ja hyötytutkimuksen rahoittajat ovat valmiita kuuntelemaan ja rahoittamaan myös heihin itseensä kriittisesti suhtautuvaa ja uusia vaihtoehtoja aidosti etsivää tai kartoittavaa tutkimusta: Onko vaarana, että yhteis-

kuntatutkimus kesyyntyy sopimus- ja hyötytutkimuksen paineessa vain rahoittajan intressejä palvelevaksi? Tai onko vaarana se, että aidon ja uudistavan yhteiskunta-analyysin ja -kritiikin sijasta tutkimuksen uusilla rahoitusjärjestelyillä tuotetaan vain näennäskriittistä, todellisia sosiaalisia ja yhteiskunnallisia ongelmia peittelevää ja siloittelevaa tutkimusta? Jos näin on, tulisi jotta-kin tehdä asiantilan korjaamiseksi.

4.3 Kielellisen tietoisuuden koulutuksen käynnistäminen

Kolmanneksi monitieteisen ja kriittisen tutkimuksen rinnalla tarvitaan myös kielellisen vallan ja vallankäytön vaaroihin huomiota kiinnittävää *kielellisen tietoisuuden koulutusta* (engl. linguistic awareness training). Esimerkiksi julkisen hallinnon tulevien virkamiesten koulutuksessa tällainen aines olisi mielestäni monin tavoin tarpeellista ja suotavaa. Tietoyhteiskuntakehityksen edetessä kielellisen tietoisuuden koulutuksen merkitys tulee lähivuosina ja -vuosikymmeninä jatkuvasti kasvamaan.

Aineksia kielellisen tietoisuuden koulutuksen kehittämiseen voidaan löytää kaikilta aiemmin esille nostamiltani tutkimusperinteiltä ja -alueilta. Monet luvuissa 2.2–2.4 esille nostamani tutkimusperinteet ja linjaukset olen valinnut juuri tätä tarkoitusta silmällä pitäen. Aivan erityistä huomiota voidaan kuitenkin kiinnittää varsinkin kriittiseen kielitieteeseen (ks. erit. Fairclough 1989, pää-luku 9; Fairclough 1992b), retoriikan tutkimukseen (ks. edellä luku 2.3), keskusteluanalyysiin (ks. edellä luku 2.4) sekä aiemmissa jaksoissa kokonaan käsittelemättä jääneeseen ryhmien ja kulttuurien väliseen viestintään (ks. esim. Gudykunst & Kim 1992; Gudykunst 1994).

Merkittäviä lähtökohtia kielellisen tietoisuuden koulutukselle voisivat edellisten lisäksi antaa monet tiedonsosiologian keskeiset tutkimustemat ja klassikot (ks. esim. Pirttilä 1995; Aittola & Pirttilä 1989; klassikoista esim. Mannheim 1936). Samoin hyödyllisiä virikkeitä voitaisiin löytää mm. monista koti- ja ulkomaisista kriittisen ajattelun kurssista ja niistä tukevista oppikirjoista (esim. Chaffee 1988; Suomenkielisinä esim. Bono 1967; 1971; sekä Andersson & Furberg 1974).

Toivottavaa olisi, että tämän tapaisia aineksia voitaisiin liittää vaikkapa valinnaisena osana – esim. 3–5 opintoviikon laajuisena kokonaisuutena – kaikkeen julkiseen hallintoon tähtäävään hallinto- ja valtiotieteelliseen koulutukseen. Vielä tätäkin parempi olisi, jos kielellisen tietoisuu-

den teemoja voitaisiin kytkeä vaikkapa läpäisyperiaatteella pääaineopetukseen esim. päätöksentekoa ja suunnittelua, strategista johtamista, henkilöstöjohtamista, kansalaisten ja julkisen hallinnon sekä julkisen hallinnon ja päättäjien välistä vuorovaikutusta tai organisaatioviestintää käsittelevien opintojaksojen sisälle, yhdeksi keskeiseksi eri yhteyksissä esille kohoavaksi näkökulmaksi.

5 LOPUKSI

Tietoyhteiskuntaa koskevaa keskustelua on Suomessa käyty viimeaikoina varsin aktiivisesti ja tulevina vuosina keskustelu tulee todennäköisesti vain kiihtymään. Taustalla on mm. se johdannossa jo esille nostettu seikka, että parhailaan ollaan Sitran johdolla uudistamassa vuonna 1995 julkaistua kansallista tietoyhteiskuntaohjelmaa. Uudistushankkeen taustaraportteja on alkuvuoden 1998 aikana julkaistu lähes viikoittain.

Suuresta raporttimäärästä huolimatta; ja huolimatta siitä, että Sitran erityisenä tavoitteena on tuoda kansalliseen tietoyhteiskuntaohjelmaamme vahva kansalaiskeskeinen näkökulma, tässä kirjoituksessa esille nostamani kielen valtaan liittyvät näkökulmat ovat keskustelussa jääneet toistaiseksi vielä varsin vähäiselle huomiolle. Ehkäpä nyt olisi aika tehdä tähän puutteeseen korjaus.

LÄHTEET

- Aarnio, Eeva: Poliittiset kielet yhteisöllisyyden vahvistajana? Teoksessa Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallassa: Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press, 1997, s. 105–117.
- Aittola, Tapio & Pirttilä, Ilkka: *Tieto yhteiskunnassa. Tiedonsosiologinen tarkastelu*. Helsinki: Gaudeamus, 1989.
- Aittola, Tapio & Raiskila, Vesa: Jälkisanat. Teoksessa: Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas: *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. s. 213–231. Helsinki: Gaudeamus, 1994.
- Alasuutari, Pertti: *Researching Culture. Qualitative Methods and Cultural Studies*. London: SAGE, 1995.
- Andersson, Jan & Furberg, Mats: *Kieli ja vaikuttaminen. Argumentoinnin semantiikkaa*. Suomeksi toim. Hilja Mörsäri. Helsinki: Otava, 1974.
- Bell, Daniel: *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books, 1973.
- Bellamy, Christine & Taylor, John A.: *Governing in the Information Age*. Buckingham: Open University Press, 1998.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas: *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suom. ja toim. Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus, 1994. Engl. alkuteos: *The Social Construction of Reality*, 1966. (Berger & Luckmann 1966)
- Bolton, Kingsley & Kwok, Helen (Eds.): *Sociolinguistics Today. International Perspectives*. London: Routledge, 1992.
- Bono, Edward de: *Uusi tapa oivaltaa. Lateraalisen ajattelun opas*. Suom. Leena Lehto. 2. p. Porvoo: WSOY, 1971. Engl. alkuteos *The Use of Lateral Thinking*, 1967.. (Bono 1967)
- Bono, Edward de: *Uusi tapa ajatella*. Suom. Leena Lehto. Porvoo: WSOY, 1973. Engl. alkuteos *Practical Thinking*, 1971. (Bono 1971)
- Bourdieu, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 1977.
- Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Transl. By Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge (UK): Polity Press, 1991.
- Brown, Gillian & Yule, George: *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Burke, Kenneth: *A Rhetoric of Motives*. Berkeley (CA): University of California Press, 1969. First published in 1950. (Burke 1950)
- Castells, Manuel: *The Rise of Network Society. Economy, Society and Culture. Vols. 1–3*. London: Blackwell, 1996–1998. (Castells 1996–1998)
- Chaffee, John: *Thinking Critically*. 2nd Ed. Dallas: Houghton Mifflin, 1988.
- Connolly, William E.: *The Terms of Political Discourse*. 2nd Ed. Oxford: Robertson, 1983.
- Dallmayr, Fred R.: *Language and Politics. Why Does language Matter to Political Philosophy?* Notre Dame (IN): University of Notre Dame Press, 1984.
- Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (Eds.): *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks (CA): SAGE, 1994.
- Dordick, Herbert S. & Wang, Georgette: *The Information Society. A Retrospective View*. Newbury Park: SAGE, 1993.
- Drew, Paul & Heritage, John (Eds.): *Talk at Work. Interactions in institutional Settings*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 1992.
- Drucker, Peter F.: *The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society*. London: Heinemann, 1969.
- Edelman, Murray: *Symbolic Uses of Politics*. Urbana (IL): University of Illinois Press, 1964.
- Edelman, Murray: *Constructing the Political Spectacle*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Fairclough, Norman: *Language and Power*. London: Longman, 1989.
- Fairclough, Norman: *Discourse and Social Change*. Cambridge (UK): Polity Press, 1992. (Fairclough 1992a)
- Fairclough, Norman (ed): *Critical Language Awareness*. London: Longman, 1992. (Fairclough 1992b)
- Fairclough, Norman: *Media Discourse*. London: Edward Arnold, 1995. (Fairclough 1995a)
- Fairclough, Norman: *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. London: Longman, 1995. (Fairclough 1995b)
- Fisher, Sue & Todd, Alexandra Dundas (Eds.): *Discourse and Institutional Authority. Law, Education, Medicine*. Norwood (NJ): Ablex, 1986.
- Fiske, Susan T. & Taylor, Shelley E.: *Social Cognition*. 2nd Ed. New York: McGraw-Hill, 1991.
- Foucault, Michel: *The Archaeology of Knowledge*. Transl. from the French by A. M. Sheridan Smith. New York:

- Pantheon, 1982. Engl. transl. of *L'Archaeologie du Savoir*, 1969. (Foucault 1969)
- oucault, Michel: *The Discourse on Language*. Transl. *From the French by A. M. Sheridan Smith*. Teoksessa: Foucault, Michel: *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon, 1982. s. 215–237. Engl. transl. of *L'Ordre du Discours*, 1971. (Foucault 1971)
- oucault, Michel: *Tarkkailu ja rangaistus*. Suom. Eevi Nivanka. Helsinki: Otava, 1980. Ransk. alkuteos: Surveiller et Punir, 1975. (Foucault 1975)
- oucault, Michel: *The History of Sexuality. Vol. 1. An Introduction*. Transl. from the French by Robert Hurley. Harmondsworth: Penguin, 1984. Engl. transl. of *Histoire de la sexualité 1: La volante de savoir*, 1976. (Foucault 1976)
- owler, Roger: *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge, 1991.
- owler, Roger & Hodge, Bob & Kress, Gunther & Trew, Tony: *Language and Control*. London: Routledge & Kegan, 1979. (Fowler et al. 1979)
- reene, Judith: *Ajattelu ja kieli*. Suom. Ulla Ropponen. Espoo: Weilin+Göös, 1977. Engl. alkuteos: *Thinking and Language*, 1975. (Greene 1975)
- udykunst, William B.: *Bridging Differences. Effective Intergroup Communication*. 2nd Ed. Thousand Oaks (CA): SAGE, 1994.
- udykunst, William B. & Kim, Young Yun: *Communicating with Strangers. An Approach to Intercultural Communication*. 2nd Ed. New York: McGraw-Hill, 1992.
- laapanen, Pirkko: Roomalaisten korkein taito. Johdanto antiikin retoriikkaan. Teoksessa: Palonen, Kari & Summa, Hilka (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino, 1996. s. 23–50.
- labermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns. 1–2. 3. durchges. Aufl.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985.
- labermas, Jürgen: *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.
- alliday, M. A. K.: *Language as Social Semiotics. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Arnold, 1979.
- alliday, M. A. K.: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold, 1985.
- alliday, M. A. K. & Hasan, Ruqaiya: *Language, Context, and Text. Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. 2nd Ed. Oxford (UK): Oxford University Press, 1989.
- ewstone, Miles: *Causal Attribution. From Cognitive Processes to Collective Beliefs*. Oxford (UK): Blackwell, 1989.
- odge, Bob & Kress, Gunther: *Language as Ideology*. London: Routledge, 1979.
- udson, Richard A.: *Sociolinguistics*. 2nd Ed. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 1996.
- uxley, Aldous: *Uljat uusi maailma*. 2. p. Helsinki: Tammi, 1962. Engl. alkuteos: *Brave New World (1932)*. (Huxley 1932)
- änninen, Sakari & Palonen, Kari (Eds.): *Texts, Contexts, Concepts. Studies on Politics and Power in Language*. Helsinki: Finnish Political Science Association, 1990.
- nonen, Markku: Uskonnolliset kielipelit. Vallankäyttöä ja identiteetin vahvistamista. Teoksessa: Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press, 1997. s. 91–103.
- Koselleck, Reinhardt: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Transl. Keith Tribe. Cambridge (MS): MIT Press, 1985.
- Kalliokoski, Jyrki: Johdanto: Teoksessa: Kalliokoski, Jyrki (toim.): *Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 1996. s. 8–36. Kieli 9.
- Keskinen, Auli (toim.): *Teledemokratia. Tietoverkot ja yhteiskunta*. Helsinki: Painatuskeskus, 1995.
- Kress, Gunther: *Linguistic Processes in Sociocultural Practice*. Victoria: Deakin University Press, 1985.
- Lammerranta, Markus: *Tietoteoria*. Helsinki: Gaudeamus, 1991.
- Liikenneministeriö: *Tietoverkkojen kansalliset kehittämissuunnitelmät 1995–1998*. Työryhmä Juhani Korpela et al. Helsinki: Liikenneministeriö, 1994. Liikenneministeriön julkaisuja, V 57/94.
- Lucy, John A.: *Language Diversity and Thought. A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 1992.
- Lyon, David: *The Information Society. Issues and Illusions*. Cambridge (UK): Polity Press, 1988.
- Machlup, Fritz: *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton (NJ): Princeton University Press, 1962.
- Mannheim, Karl: *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Transl. from German by Louis Wirth and Edward Shils. 5th impr. London: Routledge & Kegan, 1949. 1st publ in England 1936. (Mannheim 1936)
- Masuda, Yoneji: *The Information Society as a Post-Industrial Society*. Tokyo: Institute for the Information Society, 1980.
- Martin, William J.: *The Information Society*. London: Aslib, 1988.
- Martin, William J.: *The Global Information Society*. London: Aslib, 1995.
- Morgan, Gareth (Ed.): *Beyond Method. Strategies for Social Research*. Beverly Hills (CA): SAGE, 1983.
- Mumby, Dennis K.: *Communication and Power in Organizations. Discourse, Ideology, and Domination*. Norwood (NJ): Ablex, 1988.
- Mäkelä, Klaus (toim.): *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 1990.
- Mälkiä, Matti: *Hallintohistoria, hallintotiede, julkishallintotiede. Näkökohtia hallintotieteen, julkishallintotieteen ja hallintohistorian sisältöön sekä hallintohistoriallisen tutkimuksen asemaan julkishallintotieteen kentällä*. Tampere: Tampereen yliopisto, 1995. Tampereen yliopisto, Hallintotiede 1995 C 9.
- Mälkiä, Matti: Kansalaiset ja hallinto tietoyhteiskunnassa. Tietoliikenneverkot kunnallisen osallistumisen ja vuorovaikutuksen välineenä. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja*, 1996, Vol. 25, No. 4, s. 410–419.
- Mälkiä, Matti: Kieli, yhteisöllisyys ja valta. Näkökulmia alan tutkimusperinteen kehittämiseksi. Teoksessa: Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press, 1997. s. 17–48.
- Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press, 1997.
- Naisbitt, John: *Megatrends. Ten New Directions Transforming Our Lives*. New York: Warner, 1982.
- Opetusministeriö: *Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia*. Asiantuntijaryhmä Markku Linna et al. Helsinki:

- ki: Opetusministeriö, 1995.
- Opetusministeriö: *Kulttuurinen tietoyhteiskunta. Strategiset perusteet ja lähtökohdat opetusministeriön toimintaohjelmaksi 1997–2000*. Asiantuntijaryhmä Jukka Liedes et al. Helsinki: Opetusministeriö, 1996. Opetusministeriön työryhmämuistioita 11:1996
- Orwell, George: *Politics and the English Language*. Teoksessa: Orwell, George: *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*. Vol. 4. London: Secker & Warburg, 1968. p. 127–140. First published in 1946. (Orwell 1946)
- Orwell, George: *Vuonna 1984*. 2. p. Porvoo: WSOY, 1967. Engl. alkuteos: *Nineteen Eighty-Four* (1949). (Orwell 1949).
- Palonen, Kari: *Tekstistä politiikkaan. Johdatusta tulkintataitoon*. Tampere: Vastapaino, 1988.
- Palonen, Kari: Retorinen käänne poliittisen ajattelun tutkimuksessa. Quentin Skinner, retoriikka ja käsitehistoria. Teoksessa: Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino, 1996. s. 137–159.
- Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino, 1996.
- Pelttonen, Matti: *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Tampere: Hanki ja Jää, 1992.
- Perelman, Chaïm: *Retoriikan valtakunta*. Tampere: Vastapaino, 1996. Ransk. Alkuteos *L'empire rhétorique*, 1977. (Perelman 1977)
- Perelman, Chaïm & Olbrechts-Tyteca, Lucie: *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame (IN): University of Notre Dame Press, 1971. Engl. transl. of *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, 1958. (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1958)
- Peräkylä, Anssi: Vuorovaikutus, valta ja instituutiot. *Sociologia*, 1996, Vol. 33, N:o 2, s. 89–102.
- Pfeffer, Jeffrey: *Power in Organizations*. Boston: Pitman, 1981.
- Pirttilä, Ilkka: *Me ja maailman mallit. Tiedonsosiologian ydintä etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus, 1994.
- Pocock, J. G. A.: *Politics, Language, and Time. Essays on Political Thought and History*. Chicago (IL): University of Chicago Press, 1971.
- Pohl, Frederik & Kornbluth, C. M.: *Avaruuden kaupparehket*. Helsinki: WSOY, 1975. Engl. alkuteos: *The Space Merchants* (1953). (Pohl & Kornbluth 1953)
- Porat, Marc Uri: *The Information Economy. Definition and Measurement*. Washington (DC): U.S. Department of Commerce, Office of Telecommunications, 1977. OT Special Publication 77–12 (1).
- Pride, J. B. & Holmes, Janet (Eds.): *Sociolinguistics. Selected Readings*. Harmondsworth (UK): Penguin Books, 1972.
- Pyykkö, Riitta: Venäläistä poliittista retoriikkaa. Teoksessa: Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press, 1997. s. 133–147.
- Sapir, Edward: *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace, and Company, 1949. Original work published in 1921. (Sapir 1921)
- Sapir, Edward: *The Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality*. Ed. By D. G. Mandelbaum. Berkeley: University of California Press, 1949.
- Schein, Edgar H.: *Organisaatiokulttuuri ja johtaminen*. Suom. Ritva Iiljamo, Asko Miettinen. Espoo: Weilin+Göös, 1987. Engl. alkuteos *Organizational Culture and Leadership*, 1985. (Schein 1985)
- Schiffrin, Deborah: *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell, 1994.
- Seppänen, Lauri: Kieli ja valta. Teoksessa: Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press, 1997. s. 51–59.
- Shapiro, Michael J.: *Language and Political Understanding. The Politics of Discursive Practices*. New Haven: Yale University Press, 1981.
- Shapiro, Michael J. (Ed.): *Language and Politics*. Oxford (UK): Blackwell, 1984.
- Sherif, Muzafer & Sherif, Carolyn W.: *Groups in Harmony and Tension. An Integration of Studies on Intergroup Relations*. New York: Harper & Brothers, 1953.
- Sherif, Muzafer & Harvey, O. J. A. & White, B. J. & Hood, W. R. & Sherif, Carolyn W.: *The Robbers Cave Experiment. Intergroup Conflict and Cooperation*. Repr. Middleton (CN): Wesleyan University Press, 1988. Original publ.: Norman (OK): University of Oklahoma Book Exchange, 1961. (Sherif et al. 1961)
- Simons, Herbert W.: Preface. Teoksessa: Simons, Herbert W. (Ed.): *The Rhetorical Turn. Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry*. Chicago (IL): University of Chicago Press, 1990. p. vii–xii.
- Steinfatt, Thomas M.: Linguistic Relativity. Toward a Broader View. Teoksessa: Ting Toomey, Stella & Korzenny, Felipe (Eds.): *Language, Communication, and Culture. Current Directions*. Newbury Park (CA): SAGE, 1989. P. 35–75.
- Stenvall, Jari: Yhteisöllisyydestä erottautumiseen. Hallinnon kehittämisen kieli. Teoksessa: Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press, 1997. s. 177–199.
- Stubbs, Michael: *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Oxford (UK): Blackwell, 1983.
- Summa, Hilikka: Retoriikka ja argumentaatioanalyysi yhteiskuntatutkimuksessa. Teoksessa: Leskinen, Jaakko (toim.): *Laadullisen tutkimuksen risteysasemalla*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, 1995. s. 67–89.
- Summa, Hilikka: Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalaus. Teoksessa: Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino, 1996. s. 51–83.
- Suojanen, Päivikki: Etnografisia havaintoja politiikan ja uskonnon ammattikielistä Suomessa. Suostuttelevan viestinnän valta. Teoksessa: Mälkiä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere: Tampere University Press, 1997. s. 75–89.
- Thompson, John B.: *Studies in the Theory of Ideology*. Cambridge (UK): Polity, 1984.
- Thompson, John B.: *Ideology and Modern Culture. Critical Social Theory in the Era of Mass Communication*. Cambridge: Polity, 1990.
- Tikas-työryhmä: *Suomi tietoyhteiskunnaksi. Kansalliset linjat*. Asiantuntijaryhmä Tauno Heikkilä et al. Helsinki: Valtiovarainministeriö, 1995. Raportin 2., lisäyksi p. on julkaistu 1996.
- Toulmin, Stephen: *The Uses of Argument*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 1964. 1st publ. in 1958. (Toulmin 1958)

- Toulmin, Stephen: *Human Understanding. Vol. 1. General Introduction and Part 1.* Oxford (UK): Clarendon Press, 1972.
- Trice, Harrison M. & Beyer, Janice: *The Cultures of Work Organizations.* Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1993.
- Toffler, Alvin: *The Third Wave.* London: Pan, 1980.
- Trudgill, Peter: *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society.* Harmondsworth (UK): Penguin Books, 1974.
- Tully, James (Ed.): *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics.* Cambridge (UK): Polity, 1988.
- Töttö, Pertti: *Pirullinen positivismi. Kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta, 1997. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta, Julkaisusarja, No. 41.
- Wallerstein, Immanuel et al.: *Open the Social Sciences. Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences.* Stanford (CA): Stanford University Press, 1996. (Wallerstein et al 1996)
- Wallerstein, Immanuel: *Letters from the President. 1994–1998.* Madrid: International Sociological Association, 1998.
- van Dijk, Teun A. (Ed.): *Handbook of Discourse Analysis. Vols. 1–4.* London: Academic Press, 1985. 4 osaa.
- Webster, Frank: *Theories of the Information Society.* London: Routledge, 1995.
- Whorf, Benjamin L.: *Language, Thought, and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf.* Ed. By J. B. Carroll. Cambridge (MA): MIT Press, 1956. Original articles written between 1927 and 1941.
- Wiberg, Matti: Sosiaalisten ongelmien poliittinen jalostaminen. *Sosiaalipolitiikka; Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja*, 1991, vsk. 16, s. 115–135.
- Wittgenstein, Ludwig: *Filosofisia tutkimuksia.* Suom. Heikki Nyman. Porvoo: WSOY, 1981. Saks. alkuteos Philosophische Untersuchungen, 1953. (Wittgenstein 1953)
- Vonnegut, Kurt: *Sähköpiano.* 2. p. Helsinki: Tammi, 1982. Engl. alkuteos: *Player Piano* (1952). (Vonnegut 1952)
- Vuori, Jari: »Vaihda taloa, jos ei tahti maita». Syyllisyysilmaisut sairaalaorganisaatioissa. Teoksessa: Mälikä, Matti & Stenvall, Jari (toim.): *Kielen vallasaa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen.* Tampere: Tampere University Press, 1997. s. 201–219.
- Vygotski, Lev Semjonovits: *Ajattelu ja kieli.* Suom. Klaus Helkama ja Anja Koski-Jännes. Espoo: Weilin+Göös, 1982. Ven. alkuteos *Myslenie i rec'*, 1934. (Vygotskiy 1934)